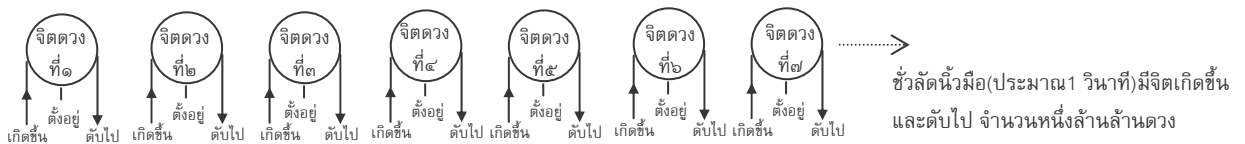

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ ชุดที่ ๓ ตอนที่ ๑ ประเภทของจิต

จากบทเรียนชุดที่ ๒ ได้ทราบแล้วว่า จิตเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ เมื่อประสาทตากระทบกับรูป(รูปารมณ์) ก็เกิดการเห็นโดยจักขุวิญญาณ(จิตที่เกิดทางตา) โดยธรรมชาติของจิตจะเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อไปรับอารมณ์ในแต่ละทวาร จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นจะมีอายุสั้นมาก แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นจะตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วก็ดับไปอีก จะมีจิตมากกว่า ๑ ดวง เกิดขึ้นซ้อนกันในขณะที่เดียวกันไม่ได้เด็ดขาด เพราะจิตดวงใหม่จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากจิตดวงก่อนยังไม่ดับลงไป ดังแสดงในภาพ

ตลอดชีวิตในชาติหนึ่ง ๆ มีจิตที่เกิดขึ้นและดับไปจำนวนมากมายสุดที่จะนับได้ ซึ่งก็หมายความว่าในชาติหนึ่ง ๆ นั้นเรามีการเกิดและตายนับครั้งไม่ถ้วนเช่นกัน เพราะจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้ง ก็เท่ากับเราเกิด ๑ ครั้ง จิตดับลง ๑ ครั้ง ก็เท่ากับเราตายลง ๑ ครั้ง ความตายชั่วขณะนี้ท่านเรียกว่า **ขณิกมรณะ** แต่เพราะจิตเกิด-ดับสืบต่อกันรวดเร็วมาก จึงปิดบังความจริงในเรื่องนี้ไว้ทำให้หลงผิดคิดว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา อยู่ตลอดเวลา ปัญญาที่เห็นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริงดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งจะได้ศึกษาโดยละเอียดต่อไปในบทเรียนชุดที่ ๑๐

จิตมีสภาพรู้อารมณ์เป็นลักษณะ หรือเป็นธาตุรู้เท่านั้น ตามสภาวะแล้วจิตจะเกิดโดยลำพังไม่ได้ จะต้องมิจิตตสิก (ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต) เกิดร่วมอยู่ด้วยเสมอ กล่าวคือเมื่อจิตเกิดเจตสิกก็เกิดร่วมด้วย เมื่อจิตดับเจตสิกก็ดับพร้อมกับจิตด้วย ประดุจความร้อนและแสงสว่างของไฟที่แยกออกจากกันไม่ได้ ฉะนั้น

- เจตสิกธรรม คือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต แบ่งออกเป็น ๓ ฝ่าย ดังนี้คือ
- ฝ่ายอกุศล ได้แก่ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก (ความโลภ ความโกรธ ความหลง)
  - ฝ่ายกุศล ได้แก่ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก อโมหเจตสิก (ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง)
  - ฝ่ายกลางๆ ไม่เป็นอกุศลไม่เป็นอกุศล ได้แก่ ผัสสเจตสิก เป็นต้น

อาศัยความแตกต่างแห่งลักษณะของจิตที่เกิดขึ้นโดยเจตสิกที่แตกต่างกันดังกล่าว **ท่านจึงได้จำแนกลักษณะของจิตออกเป็น ๘๘ ดวง(โดยย่อ) หรือ ๑๒๑ ดวง (โดยพิสดาร) ดังแสดงในภาพจิต เหตุที่จำแนกจำนวนไว้ไม่เท่ากัน ก็เนื่องมาจากมรรคจิตและผลจิต ซึ่งโดยย่อจะนับแค่มรรคจิต ๔ ดวง และผลจิต ๔ ดวง ส่วนโดยพิสดารนั้น จะนำระดับของฌานคือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน ที่**

เกิดกับมรรคจิตทั้ง ๔ มาพิจารณาด้วย ทำให้มรรคจิตเพิ่มจาก ๔ ดวง เป็น ๒๐ ดวง ส่วนผลจิตก็จะเพิ่มจาก ๔ ดวง เป็น ๒๐ ดวง ในทำนองเดียวกัน

โดยเหตุที่เจตสิกธรรมเข้าประกอบปรุงแต่งจิต แล้วทำให้จิตมีลักษณะแตกต่างกันไป ท่านจึงได้ จำแนกลักษณะของจิตออกเป็น ๔ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. กามาวจรจิต
๒. รูปาวจรจิต
๓. อรูปาวจรจิต
๔. โลกุตตรจิต

๑. กามาวจรจิต

คำว่า “กามาวจรจิต” มาจาก กาม + อวจร + จิต

กาม หมายถึง อารมณ์อันเป็นที่ต้องการ หรือเป็นที่ปรารถนาของกิเลส ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมอารมณ์อันเป็นที่น่ายินดีน่าพอใจ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากามคุณอารมณ์ หรือ กามารมณ์

อวจร หมายถึง อาศัยอยู่หรือท่องเที่ยวไป

จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์

ฉะนั้น คำว่า กามาวจรจิต จึงมีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. เป็นจิตที่รับหรือเกี่ยวข้องกับกามคุณอารมณ์
๒. เป็นจิตที่เกิดอยู่เป็นประจำในกามภูมิ ๑๑ ได้แก่ มนุษยภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ อปายภูมิ ๔

กามาวจรจิตนี้ เป็นจิตที่เป็นกุศลก็มี เป็นจิตที่เป็นอกุศลก็มี และเป็นจิตที่เป็นผลของบุญ เป็นผลของบาปก็มี การแสดงออกทางกาย วาจา ทั้งที่เป็นบุญและบาป สำเร็จได้ก็เพราะกามาวจรจิตเป็นผู้สั่งการทั้งสิ้น

กามาวจรจิตมีทั้งหมด ๕๔ ดวง แบ่งออกเป็นอกุศลจิต ๑๒ ดวง อเหตุกจิต ๑๘ ดวง และกามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง (ดูรูปประกอบ)

๑.๑ อกุศลจิต

อกุศลจิต คือ จิตฝ่ายบาปที่เกิดด้วยอำนาจของความโลภ (โลภเหตุ) บ้าง ความโกรธ (โทสเหตุ) บ้าง โดยมีความหลง (โมหเหตุ) เป็นผู้สนับสนุน จิตประเภทนี้จะให้ผลเป็นความทุกข์ เพราะเป็นตัวการให้กระทำบาปทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดังต่อไปนี้

๑. การฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ ให้ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน
๒. ลักทรัพย์ ขโมย ปล้น จี้ ชิงทรัพย์
๓. ประพฤติผิดในกาม
๔. พุดโกหก หลอกลวงผู้อื่น
๕. พุดยุยง ส่อเสียด ให้ผู้อื่นผิดใจกัน
๖. กล่าวคำหยาบคาย ต่ำท้อผู้อื่น

๗. พุดเพื่อจ้อ ไร้สาระ ปราศจากประโยชน์
๘. มีความต้องการอยากได้ทรัพย์สินของผู้อื่น
๙. มีความโกรธ อาฆาต พยาบาท คิดประทุษร้าย หรืออิจฉาริษยาผู้อื่น
๑๐. มีความเห็นผิด เช่น ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม ไม่เชื่อเรื่องผลของบุญผลของบาป ไม่เชื่อว่าชาติหน้ามีจริง ไม่เชื่อว่านรกสวรรค์มีจริง

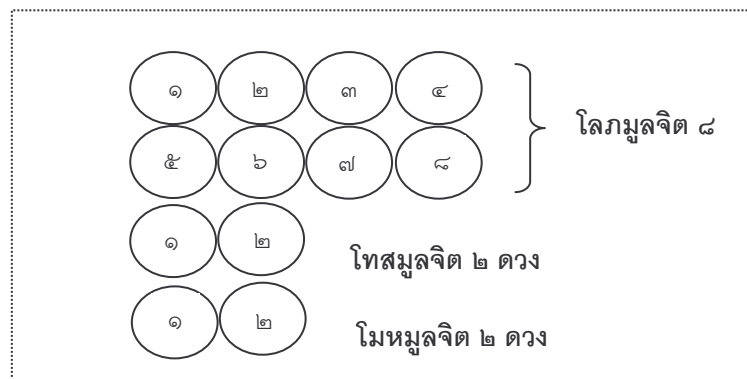
อกุศลจิตมีทั้งหมด ๑๒ ดวง แบ่งออกเป็น

โลภมูลจิต ๘ ดวง (อ่านว่า โล-ภะ-มูล-ละ-จิต)

โทสมูลจิต ๒ ดวง (อ่านว่า โท-สะ-มูล-ละ-จิต)

โมหมูลจิต ๒ ดวง (อ่านว่า โม-หะ-มูล-ละ-จิต)

ภาพอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๑.๑.๑ โลภมูลจิต ๘

โลภมูลจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภะเป็นมูลเหตุ โลภะเป็นเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตให้เกิดความยินดี พอใจ และยึดติดในรูปที่สวย เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย การสัมผัสถูกต้องทางกายที่นำอภิมรย์ ตลอดจนจนความยินดีพอใจและยึดติดในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข

โลภมูลจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยโสมนัสคือความดีใจก็ได้ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาหรือรู้สึกเฉยๆ ก็ได้ ประกอบด้วยความเห็นผิดก็ได้ ปราศจากความเห็นผิดก็ได้ เกิดขึ้นเองก็ได้ หรือเกิดจากการชักชวนก็ได้

เมื่อจำแนกตามลักษณะต่างๆ ที่แตกต่างกันแล้ว โลภมูลจิตจะมีอยู่ ๘ ดวง แต่ละดวงมีลักษณะเฉพาะดังนี้

โลภมูลจิตดวงที่ ๑ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นเอง

โลภมูลจิตดวงที่ ๒ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดจากการชักชวน

โลภมูลจิตดวงที่ ๓ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นเอง

โลภมูลจิตดวงที่ ๔ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดจากการชักชวน

- โลกมุลจิตดวงที่ ๕ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นเอง
 โลกมุลจิตดวงที่ ๖ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดจากการชักชวน
 โลกมุลจิตดวงที่ ๗ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นเอง
 โลกมุลจิตดวงที่ ๘ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดจากการชักชวน

ที่กล่าวว่า **ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด** คือ เชื่อเรื่องกรรม เชื่อเรื่องผลของกรรม เชื่อว่านรกสวรรค์ มีจริง เชื่อว่าโลกนี้มี โลกหน้าก็มี เชื่อว่าเมื่อตายแล้วต้องเกิดใหม่ในภพใดภพหนึ่งแล้วแต่กรรมจะจัดสรร สัตว์อายุสั้นก็เพราะกรรม อายุยืนก็เพราะกรรม เกิดมาในตระกูลที่ร่ำรวยก็เพราะกรรม มีปัญญาดีหรือโงะเขลา ก็เพราะกรรม เป็นต้น แต่ที่ทำบาปลงไปก็เพราะกำลังของโลกมุลจิตมีมากกว่าจึงทำให้ขาดสติสัมปชัญญะไปบ้าง ในบางครั้ง ซึ่งต่างจากผู้ที่มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ที่คิดว่าชาติหน้าไม่มี บุญบาปไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี กรรมและผลของกรรมก็ไม่มี ดังนั้นจึงกระทำบาปอกุศลด้วยความประมาทอยู่เป็นประจำ

ตัวอย่างที่ ๑

นายดำเป็นผู้ที่มีความเห็นผิดว่ากฎแห่งกรรมเป็นเรื่องไร้สาระ วันหนึ่งมีเพื่อนมาชวนไปขโมยเงินในตู้รับบริจาคที่วัดแห่งหนึ่ง นายดำเห็นดีด้วยจึงไปงัดตู้รับบริจาคกับเพื่อนด้วยความดีใจเพราะมีเงินอยู่ในตู้เป็นจำนวนมาก ขณะนั้นโลกมุลจิตดวงที่ ๒ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อกระทำกรรมดังกล่าว **เพราะโลกมุลจิตดวงที่ ๒ เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด และเกิดโดยมีการชักชวน**

โลกมุลจิตนี้ เป็นต้นเหตุสำคัญในการสร้างภพสร้างชาติให้แก่บรรดาสัตว์ทั้งหลาย เพราะบาปอกุศลทั้งหลายมีโลภะอยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น แม้กระทั่งโทสมุลจิตที่จะกล่าวถึงต่อไป จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะความไม่สมหวังของโลภะ เมื่อใดที่หมดความทะยานอยาก หมดความใคร่ หมดความปรารถนาในอารมณ์ที่น่ายินดีพอใจแล้ว ความโกรธ ความเสียใจ ซึ่งเป็นอาการของความไม่สมหวังหรือความผิดหวังก็จะไม่มีอีกต่อไป

โลกมุลจิต เกิดได้กับปุถุชนครบทั้ง ๘ ดวง แต่เกิดกับพระเสกขบุคคล หมายถึงพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เกิดได้เฉพาะโลกมุลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวงเท่านั้น(หมายถึงดวงที่ ๓,๔,๗,๘) โลกมุลจิตทั้งหมดจะไม่เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวกิเลส

อาการปรากฏของโลกมุลจิต ที่เกิดแก่บุคคลในภูมิต่าง ๆ มีดังนี้

๑. โลกมุลจิตของสัตว์เดรัจฉาน ย่อมอยากกิน อยากนอน และอยากสืบพันธุ์ เป็นต้น
๒. โลกมุลจิตของมนุษย์ ย่อมอยากเห็นสิ่งที่สวยๆ งามๆ อยากได้ฟังเสียงที่ไพเราะ อยากได้กลิ่นหอมๆ อยากได้ลิ้มรสที่อร่อยๆ อยากได้สัมผัสอันประณีต อยากได้ ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุขต่างๆ ตลอดจนจนความเป็นผู้มีสุขภาพดี ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีอายุยืนยาว
๓. โลกมุลจิตของเทวดา ย่อมอยากได้ทิพยสมบัติยิ่งๆ ขึ้นไป และยินดีพอใจอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันประณีต

๔. โภสมูลจิตของพรหม ย่อมยินดีพอใจอยู่ในรูปกรรมฐาน ย่อมเสวยรสของปีติและสุขเป็นอาหาร หรือยินดีพอใจอยู่ใน รูปกรรมฐาน อรูปกรรมฐาน ดำรงมั่นอยู่ในฌานของตน

๕. โภสมูลจิตของพระโสดาบัน และพระสกทาคามี ยังมีความยินดีพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าใคร่ นำปรารถนา แต่น้อยกว่าปุถุชนทั่วไป เพราะมีโลภะ โทสะ โมหะ ที่เบาบางแล้วและไม่เป็นไปด้วยความเห็นผิดอีกด้วย

๖. โภสมูลจิตของพระอนาคามี ยังมีความยินดีพอใจในสุขอันเกิดจากการทำฌาน แต่ไม่มีความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอีกต่อไป

๑.๑.๒ โภสมูลจิต

โทสมูลจิต คือจิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสะเป็นมูลเหตุ โทสะเป็นเจตสิกธรรมที่เป็นประธานในการปรุงแต่งจิตให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความกั๊กใจ ความเสียใจ ความอิจฉาริษยา ความตระหนี่หวงแหน (มัจฉริยะ) ความรำคาญใจ (กุกกุจะ) ความอาฆาต พยาบาท จองเวร จนถึงขั้นประทุษร้าย ฯลฯ

โทสมูลจิตเกิดขึ้นพร้อมด้วยความไม่พอใจเสมอ เพราะเกิดจากการรับอารมณ์ที่ไม่น่ายินดีและไม่น่าพอใจ โภสมูลจิตเกิดขึ้นเองบ้าง ถูกผู้อื่นหรือสิ่งอื่นชักชวนให้เกิดบ้าง ฉะนั้นโทสมูลจิตจึงมี ๒ ดวง คือ

โทสมูลจิตดวงที่ ๑ เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความไม่พอใจ

โทสมูลจิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความไม่พอใจ

ตัวอย่างที่ ๑

โทสมูลจิตจะเกิดขึ้นได้เอง เช่น ในขณะที่คิดพยาบาท อาฆาต มุ่งร้าย ปองร้ายผู้อื่น หรือขณะรอรถเมล์ ก็รู้สึกโกรธรถเมล์ที่มาช้าไม่ทันใจ หรืออากาศร้อนก็โกรธ หรือฝนตกก็โกรธ เป็นต้น โภสมูลจิตดวงที่ ๑ ย่อมเกิดขึ้น

ตัวอย่างที่ ๒

โทสมูลจิตจะเกิดขึ้นเพราะมีการชักชวน เช่น **เมื่อได้ยินเสียงรถจักรยานยนต์ดัง หนวกหูก็เกิดความรำคาญใจ และด่าออกไป**

โทสะนี้เป็นอนุสัยกิเลส คือเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นสันดานมาตั้งแต่อดีตชาติแล้ว สัตว์ในอบายภูมิ มีเดรัจฉาน เป็นต้น ก็มีโทสะ มาเป็นมนุษย์ก็ยังมีโทสะ แม้ไปเป็นเทวดาก็ยังมีโทสะ ถึงแม้เป็นพระอริยบุคคลชั้น พระโสดาบันและพระสกทาคามีก็ยังมีโทสะเพียงแต่เบาบางลงเท่านั้น สำหรับผู้ที่ไปเกิดเป็นพรหมโทสะจะถูกข่มเอาไว้ด้วยอำนาจของฌาน ส่วนพระอนาคามีและพระอรหันต์จะไม่มีโทสะหลงเหลืออยู่เลย เพราะโทสะถูกทำลายเป็นการถาวรแล้ว (สมุจเฉตพหวน)

๑.๑.๓ โมหมูลจิต

โหมมูลจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหะเป็นมูลเหตุ โมหะเป็นเจตสิกธรรมที่ปรุงแต่งให้เกิดความหลงผิด ในวิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า โมหะนี้เป็นรากเหง้าแห่งบาปอกุศลทั้งปวง โหมมูลจิตมี ๒ ดวง คือ

โหมมูลจิตดวงที่ ๑ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจฉา)

โหมมูลจิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ)

คำว่า “สงสัย” ในที่นี้หมายถึง ความสงสัยในเรื่องกรรมและผลของกรรม สงสัยว่าบุญบาปมีจริงหรือไม่ นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่ ตายแล้วไปไหน ชาตินี้หน้ามีจริงหรือไม่ ไม่เกี่ยวกับความสงสัยในวิชาการหรือเรื่องราวต่างๆ ทางโลกทั้งสิ้น

คำว่า “ฟุ้งซ่าน” ในที่นี้หมายถึง คิดเลื่อนลอยไปในอารมณ์ต่างๆ ไม่มีความสงบ ไม่มีความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว และที่คิดมากมายหลายอย่างนั้นก็คิดไปเฉยๆ คิดไปเรื่อยๆ ไม่ได้มุ่งมั่นจริงจังในสิ่ง ที่คิดนั้น

สรุป อุกุศลจิต ๑๒

อกุศลจิต ๑๒ ซึ่งประกอบด้วย โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโหมมูลจิต ๒ นี้ เป็นจิตฝ่ายบาป ให้ผลเป็นความทุกข์ เกิดได้ง่ายในบุคคลและสัตว์ทั้งหลาย โดยอาศัยเหตุ ๕ ประการ คือ

๑. ไม่ได้สร้างสมบุญไว้แต่ปางก่อน	→ เป็นอดีตกรรม
๒. อยู่ในประเทศที่ไม่มีสัพปุระ	} เป็นปัจจุบันกรรม
๓. ไม่คบหาสมาคมกับสัพปุระ	
๔. ไม่ได้ฟังธรรมของสัพปุระ	
๕. ตั้งตนไว้ผิด	

จะเห็นว่าอกุศลจิตถึงแม้ว่าจะเกิดได้ง่ายในบุคคลและสัตว์ทั้งหลายโดยอาศัยเหตุ ๕ ประการก็จริง แต่เมื่อพิจารณาดีๆ ก็พบว่า เกิดจากเหตุที่เป็นอดีตกรรมเพียงประการเดียวเท่านั้น แต่กลับเกิดได้เพราะปัจจุบันกรรมถึง ๔ ประการ ฉะนั้นอกุศลจิตจะเกิดขึ้นได้ยากถ้าเราอยู่กับปัจจุบันกรรมที่ดี คือ อยู่ในสถานที่ๆ มีคนดีมีศีลธรรม คบหากับคนดีมีศีลธรรม ฟังธรรม และตั้งตนไว้ชอบ อกุศลจิตก็จะเกิดขึ้นไปยาก

จบอกุศลจิต ๑๒

๑.๒ อเหตุกจิต

อเหตุกจิต คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ คำว่า “เหตุ” ในที่นี้หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้ผลเกิดขึ้น แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. อกุศลเหตุ คือ เหตุที่ทำให้เกิดอกุศลกรรม มี ๓ เหตุคือ โลภะ โทสะ โมหะ
๒. กุศลเหตุ คือ เหตุที่ทำให้เกิดกุศลกรรม มี ๓ เหตุคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

ในอกุศลจิตที่ได้กล่าวมาแล้วทั้ง ๑๒ ดวง ก็มีอกุศลเหตุเข้าประกอบมากบ้างน้อยบ้างตามสมควร สำหรับ กุศลจิต ที่จะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า ก็มีกุศลเหตุเข้าประกอบ ๒ เหตุบ้าง ๓ เหตุบ้างตามสมควร จิตที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุประกอบนั้นในทางธรรมเรียกว่า สเหตุกจิต ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด ๗๑ ดวง

แต่ยังมีจิตอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่มีเหตุหนึ่งเหตุใดใน ๖ เหตุเข้าประกอบด้วยเลย จิตประเภทนี้ เรียกว่า อเหตุกจิต ซึ่งมีจำนวน ๑๘ ดวง

อเหตุกจิต ๑๘ ดวงนี้ แบ่งออกได้เป็น ๓ จำพวก คือ

๑. อกุศลวิปากจิต มี ๗ ดวง (อ่านว่า อะ-กุ-สน-วิ-ปา-กะ-จิต)
๒. อเหตุกกุศลวิปากจิต มี ๘ ดวง (อ่านว่า อะ-เห-ตุ-กะ-กุ-สน-วิ-ปา-กะ-จิต)
๓. อเหตุกกิริยาจิต มี ๓ ดวง (อ่านว่า อะ-เห-ตุ-กะ-กิ-ริ-ยา-จิต)

ภาพอเหตุกจิต ๑๘ ดวง

๑.๒.๑ อกุศลวิปากจิต (จิตที่เป็นผลของอกุศลกรรม)

อกุศลกรรมที่ได้ทำไว้แล้วในอดีต ตั้งแต่ชาติไหนภพไหนก็ตาม มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และการพูดโกหกหลอกลวง เป็นต้น ย่อมไม่สูญหายไปไหน แต่จะคอยส่งผลให้ได้รับความทุกข์เมื่อมีโอกาส จิตที่ส่งผลให้เกิดความทุกข์นี้มีชื่อเรียกว่า อกุศลวิปากจิต มีอยู่ ๗ ดวง คือ

ดวงที่ ๑	จิตที่เกิดขึ้นทางตา เห็นรูปที่ไม่ดี และรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	จักขุวิญญาณฝ่ายอกุศลวิปาก
ดวงที่ ๒	จิตที่เกิดขึ้นทางหู ได้ยินเสียงที่ไม่ดี และรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	โสตวิญญาณฝ่ายอกุศลวิปาก
ดวงที่ ๓	จิตที่เกิดขึ้นทางจมูก รู้กลิ่นที่ไม่ดี และรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	ฆานวิญญาณฝ่ายอกุศลวิปาก
ดวงที่ ๔	จิตที่เกิดขึ้นทางลิ้น รู้รสที่ไม่ดี และรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	ชิวหาวิญญาณฝ่ายอกุศลวิปาก

ดวงที่ ๕ จิตที่เกิดขึ้นทางกาย รู้สัมผัสทางกายที่ไม่ดีและรู้สึกเป็นทุกข์ เรียกว่า กายวิญญานฝ่ายอกุศลวิปาก

ดวงที่ ๖ จิตที่เกิดขึ้นทางใจทำหน้าที่รับอารมณ์ทั้ง ๕ (คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ที่ไม่ดีและรู้สึกเฉยๆ เรียกว่า สัมปฏิจฉนจิตฝ่ายอกุศลวิปาก

ดวงที่ ๗ จิตที่เกิดขึ้นทางใจทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ (คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ที่ไม่ดี และรู้สึกเฉยๆ เรียกว่า สันติริณจิตฝ่ายอกุศลวิปาก

การส่งผลของอกุศลกรรม มี ๒ ตอน คือ

๑. ตอนนำเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ (ปฏิสนธิกาล) อกุศลกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำไว้แล้วหากเป็นกรรมหนักก็จะนำไปเกิดในอบายภูมิ ๔ เป็นสัตว์นรกบ้าง เป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง โดยมีสันติริณจิตฝ่ายอกุศลวิปาก เป็นผู้ทำหน้าที่นำไปปฏิสนธิ (นำเกิด) ในอบายภูมิทั้ง ๔

๒. ตอนหลังจากเกิดแล้ว (ปวัตติกาล) ไม่ว่าจะเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน อกุศลกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำไว้ก็จะตามส่งผลให้เห็นรูปที่ไม่ดี ได้ยินเสียงที่ไม่ดี ได้กลิ่นที่ไม่ดี ได้รับรสที่ไม่ดี ได้รับการสัมผัสทางกายที่ไม่ดี และจิตที่เกิดขึ้นโดยรับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ไม่ดี รวมแล้วก็คือ จิตดวงที่ ๑ - ๖

สำหรับผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้รับความสุขบ้างความทุกข์บ้าง ในขณะที่กำลังได้รับความทุกข์ คือ เห็นรูปที่ไม่ดี ได้ยินเสียงที่ไม่ดี ได้กลิ่นที่ไม่ดี ได้รับรสที่ไม่ดี ได้รับการสัมผัสทางกายที่ไม่ดี ก็เพราะมีอกุศลวิปากส่งผลมานั่นเอง จึงมีจิตที่รับอารมณ์ที่ไม่ดีเหล่านั้นเกิดขึ้น คือ จิตดวงที่ ๑ - ๖ เช่นเดียวกัน

๑.๒.๒ อเหตุกกุศลวิปากจิต (จิตที่เป็นผลของกุศลกรรม)

กุศลต่างๆ ที่ได้กระทำไว้แล้ว ได้แก่ ทานกุศล ศีลกุศล และภาวนากุศล ย่อมไม่สูญหายไปไหน แต่จะส่งผลให้ได้รับความสุขเมื่อเหตุและปัจจัยพร้อม จิตที่ส่งผลให้เกิดความสุขมีชื่อเรียกว่า อเหตุกกุศลวิปากจิต มีอยู่ ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑	จิตที่เกิดขึ้นทางตา	เห็นรูปที่ดีและรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	จักขุวิญญานฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๒	จิตที่เกิดขึ้นทางหู	ได้ยินเสียงที่ดีและรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	โสตวิญญานฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๓	จิตที่เกิดขึ้นทางจมูก	รู้กลิ่นที่ดีและรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	ฆานวิญญานฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๔	จิตที่เกิดขึ้นทางลิ้น	รู้รสที่ดีและรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	ชิวหาวิญญานฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๕	จิตที่เกิดขึ้นทางกาย	รู้สัมผัสทางกายที่ดีและรู้สึกเป็นสุข	เรียกว่า	กายวิญญานฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๖	จิตที่เกิดขึ้นทางใจ	รับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดี และรู้สึกเฉยๆ	เรียกว่า	สัมปฏิจฉนจิตฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๗	จิตที่เกิดขึ้นทางใจทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕	ที่ดีและรู้สึกเฉยๆ		เรียกว่า อุเบกขาสันติริณฝ่ายกุศลวิปาก
ดวงที่ ๘	จิตที่เกิดขึ้นทางใจทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕	ที่ดียิ่ง เกิดพร้อมด้วยความดีใจ		เรียกว่า โสมนัสสันติริณฝ่ายกุศลวิปาก

การส่งผลของอเหตุกกุศลวิปากจิต มี ๒ ตอน คือ

๑. ตอนนำเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ (ปฏิสนธิกาล) กุศลกรรมที่เคยทำไว้แต่เป็นกุศลชนิดอย่างอ่อน เช่นการทำบุญโดยไม่เต็มใจทำ ทำบุญแล้วกลับมาคิดเสียดายในภายหลัง เป็นต้น กุศลกรรมอย่างนี้ก็ได้สูญหายไปไหน ถ้ามีโอกาสส่งผลนำเกิด จะนำเกิดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิที่เป็นเทวดาชั้นต่ำ หรือนำเกิดเป็นมนุษย์ ที่มีร่างกายไม่สมประกอบ เป็นใบ้ บำ ตาบอด หูหนวก หรือปัญญาอ่อนตั้งแต่เกิด เป็นต้น ด้วย **อุเบกขาสันตிரณกุศลวิปากจิต(กุศลวิปากจิตดวงที่๗)** เพราะจิตดวงนี้เป็นผลของกุศลชั้นต่ำ ประเภท **วิปากกุศล**

ส่วนมหาวิปากจิต (ที่จะกล่าวถึงต่อไปในหัวข้อกามาวจรโสภณจิต) อันเป็นผลของกุศลชั้นกลาง และ กุศลชั้นสูงนั้น จะนำเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาชั้นกลาง หรือมนุษย์และเทวดาชั้นสูง (จะอธิบายโดยละเอียดในหัวข้อ ๑.๓.๑)

๒. ตอนหลังจากเกิดแล้ว(ปัตติกาล) ไม่ว่าจะเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็จะประสบกับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายที่ดีๆ และจิตที่เกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดี และดียิ่ง รวมแล้วก็คือ จิตดวงที่ ๑-๘

อาจมีผู้สงสัยว่า อกุศลวิปากจิตมีเพียง ๗ ดวง แต่ทำไมอเหตุกกุศลวิปากจิตจึงมีถึง ๘ ดวง ขอตอบให้ทราบว่า ในอเหตุกกุศลวิปากจิตนั้นมีสันตிரณจิต ๒ ดวง ดวงหนึ่งรับอารมณ์ที่ดีธรรมดา มีเวทนาเป็นอุเบกขา (อุเบกขาสันตிரณจิต) อีกดวงหนึ่งรับอารมณ์ที่ดียิ่งมีเวทนาเป็นโสภณัส (โสภณัสสันตிரณจิต) ส่วนอกุศลวิปากจิตเป็นจิตที่รับอารมณ์ที่ไม่ดี ดังนั้น สันตிரณจิตที่เกิดขึ้นจึงมีเวทนาเป็นอุเบกขาแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ในการเรียกชื่ออเหตุกจิตนี้ ก็อาจจะมีผู้สงสัยอีกว่า เพราะเหตุไรอกุศลวิปากจิตจึงไม่มีคำว่า **อเหตุก** นำหน้าเหมือนอเหตุกกุศลวิปากจิต ทั้งๆ ที่เป็นอเหตุกจิตเหมือนกัน ข้อนี้อธิบายว่า กุศลวิปากจิต (จิตที่เป็นผลของกุศล) มีอยู่ถึง ๒ ประเภท คือ สเหตุกวิปาก เป็นวิปากจิตที่มีเหตุ ซึ่งได้แก่ **มหากุศลวิปากจิต** และ **อเหตุกวิปาก** เป็นวิปากจิตที่ไม่มีเหตุ ซึ่งได้แก่ **อเหตุกกุศลวิปากจิต** ฉะนั้น จึงต้องใส่คำว่า **อเหตุก** ไว้ข้างหน้าเพื่อแสดงให้เห็นว่าวิปากเหล่านี้เป็นผลของมหากุศลที่เป็นอเหตุก คือไม่มีเหตุประกอบ ส่วนผลของอกุศลนั้นเป็น **อเหตุก** อย่างเดียว เป็นสเหตุกวิปากไม่มี ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องใส่คำว่า **อเหตุก** ไว้ข้างหน้า เพราะเป็นอเหตุกโดยแน่นอนอยู่แล้ว

๑.๒.๓ อเหตุกกิริยาจิต

อเหตุกกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นสักแต่จะทำหน้าที่ของตนเท่านั้น **ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป** และไม่ใช่จิตที่เป็นผลของบุญหรือผลของบาป คือ เป็นจิตที่ไม่ใช่เหตุและไม่ใช่ผล อเหตุกกิริยาจิต มี ๓ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ จิตที่เกิดขึ้นทางใจ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่มากกระทบทางทวารทั้ง ๕

เรียกว่า **ปัญจทวาราวชชนจิต**

จิตดวงนี้ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่มากกระทบทางทวารทั้ง ๕ ว่าเป็นอารมณ์ทางทวารไหน และเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปปรับอารมณ์ทางทวารนั้น เปรียบเหมือนนายทวารที่รักษาประตูพระราชวัง ที่คอยเปิดประตูให้แก่แขกผ่านตามฐานะของบุคคล ไม่ได้ติดตามไปทำหน้าที่อย่างอื่น

ดวงที่ ๒ จิตที่เกิดขึ้นทางใจ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่มากกระทบทางมโนทวาร และทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้งห้า เรียกว่า **มโนทวาราวชชนจิต** ถ้าจิตดวงนี้เกิดขึ้นทางมโนทวารวิถี จะทำหน้าที่อวิชชชนจิต ถ้าจิตดวงนี้เกิดขึ้นทางปัญญาทวารวิถี จะทำหน้าที่ไวภูจัพพนจิต

ดวงที่ ๓ จิตที่เกิดขึ้นทางใจ ทำหน้าที่ทำให้เกิดการยึดของพระอรหันต์ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ เรียกว่า **หสิตุปปาทจิต** จิตดวงนี้เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่พระอรหันต์พิจารณาเห็นกรรมของบุคคลที่กำลังได้รับความทุกข์ แล้วย้อนกลับมาพิจารณาตัวท่านเองว่า ท่านได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงแล้วจึงทำให้เกิดโสมนัส และเกิดการยึดขึ้น การยึดด้วยอาการเช่นนี้เกิดได้ด้วย **หสิตุปปาทจิต**

การหัวเราะและการยิ้มโดยทั่วไปเกิดจากจิตหลายประเภท บุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์ย่อมหัวเราะหรือยิ้มด้วยโลภมูลจิตที่เป็นโสมนัส หรือมหากุศลจิตที่เป็นโสมนัส พระอรหันต์ท่านไม่มีกิเลสแล้วจึงไม่มีเหตุที่จะทำให้ท่านหัวเราะ อย่างมากก็เพียงแคื่อยิ้มเท่านั้น ขณะที่พระอรหันต์ยิ้มนั้น ท่านยิ้มด้วยมหากิริยาจิตที่เป็นโสมนัส หรือ **หสิตุปปาทจิต** ซึ่งเป็นเหตุกิริยาจิตก็ได้

การยิ้มและการหัวเราะ

การยิ้มและการหัวเราะ ย่อมเกิดแก่บุคคลทั้งหลายในลักษณะที่แตกต่างกัน ในคัมภีร์อสังกการท่านจำแนกไว้เป็น ๖ อย่าง คือ

๑. **สิตะ** ยิ้มอยู่บนใบหน้า ไม่เห็นไรฟัน เป็นพระอาการยิ้มแย้มของพระพุทธเจ้า
๒. **หสิตะ** การยิ้มพอเห็นไรฟัน เป็นการยิ้มของพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน และปุถุชน แต่การยิ้มชนิดนี้ นอกจากพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นการยิ้ม ที่ประกอบด้วยเหตุบุญหรือเหตุบาปเสมอ
๓. **วิหสิตะ** หัวเราะมีเสียงเบาๆ เกิดจากจิตของปุถุชนและพระอริยบุคคล ๓ พวก คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี
๔. **อดิหสิตะ** การหัวเราะมีเสียงดังมาก ซึ่งมีในปุถุชน พระโสดาบัน และพระสกทาคามี
๕. **อปหสิตะ** การหัวเราะจนไหวโยกทั้งกาย เป็นการหัวเราะเฉพาะปุถุชนเท่านั้น
๖. **อุปหสิตะ** การหัวเราะจนน้ำตาไหล เป็นการหัวเราะของปุถุชนเท่านั้น

หสิตุปปาทจิตนี้ เป็นจิตที่ทำให้เกิดการยิ้มโดยไม่ยึดมั่นในอารมณ์ ซึ่งต่างจากจิตที่ทำให้เกิดการหัวเราะต่างๆ ไป

สรุป อเหตุกจิต ๑๘

อเหตุกจิต จะเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นว่าผลของกรรมนั้นมีจริง นอกจากเป็นผลให้สัตว์ต้องไปเกิดในทุคติภูมิ (อบายภูมิ ๔) หรือสุคติภูมิ (มนุษย์ภูมิ และเทวภูมิ) ในปฏิสนธิกาลแล้ว ภายหลังการเกิดแล้ว คือในปวัตติกาล ก็ยังทำให้ประสบกับอารมณ์ทั้งที่ดีและไม่ดีสลับสับเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลา ตามโอกาสในการส่งผลของอดีตกรรมและปัจจุบันกรรมจะมาถึง บางครั้งก็เห็นไม่ดี ได้ยินไม่ดี ได้กลิ่นไม่ดี รู้รสไม่ดี สัมผัสถูกต้องไม่ดี ถูกนิทนาว่าร้าย ถูกใส่ความ ฯลฯ เมื่อประสบกับเหตุการณ์เช่นนี้อ่าเพ็งไปหลงโกรธผู้อื่นเป็นอันขาด เพราะการประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดี (อนิฏฐารมณ์) เหล่านี้ล้วนเป็นผลของอกุศลกรรมที่เราเป็นผู้ทำไว้เองในอดีต และกรรมในปัจจุบัน(ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม) ทั้งสิ้น หาใช่เป็นการกระทำของใครอื่นไม่ และเมื่อใดที่เราได้เห็นสิ่งที่สวยงาม ได้ยินเสียงที่ไพเราะ ได้กลิ่นหอมๆ ได้ลิ้มรสอร่อย ได้รับความสุขกายสบายใจ หรือรับเรื่องราวที่ดีๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นผลของกุศลกรรมที่เราได้กระทำไว้แล้วในอดีตและปัจจุบันทั้งสิ้นเช่นกัน เมื่อทราบดังนี้แล้วจะได้ไม่หลงใหลกับสิ่งเหล่านั้น รับรู้สิ่งที่ดีโดยไม่ยึดติด ไม่ทำให้กิเลสตัณหาพอกพูน เพราะรู้โดยความเป็นจริงว่า เป็นวิปากที่ส่งมาให้ได้รับ เมื่อหมดเหตุหมดปัจจัยก็หมดไปสิ้นไป

จบอเหตุกจิต ๑๘

๑.๓ กามาวจรโสภณจิต

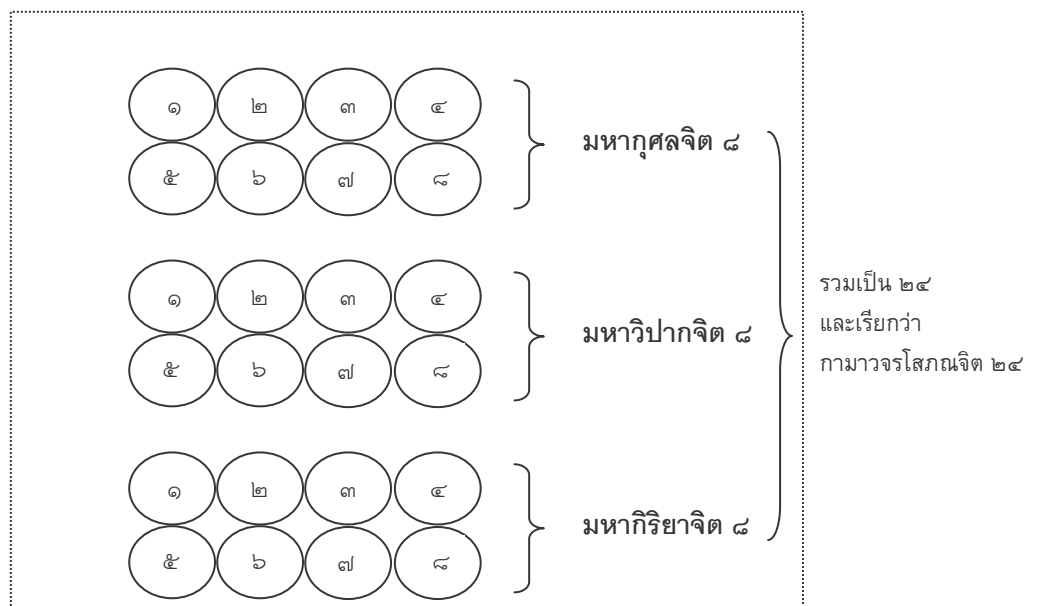
กามาวจรโสภณจิต เป็นจิตที่แม้ว่ายังต้องท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกามภูมิ แต่ก็เข้าไปในฝ่ายที่ดีงาม คือเป็นจิตฝ่ายบุญ ฝ่ายกุศล ให้ผลเป็นความสุข แบ่งออกได้ดังนี้

มหากุศลจิต ๘ ดวง

มหาวิปากจิต ๘ ดวง

มหากิริยาจิต ๘ ดวง

ภาพ กามาวจรโสภณจิต ๒๔

๑.๓.๑ มหากุศลจิต ๘

มหากุศลจิตเป็นจิตที่ประกอบด้วยกุศลเหตุ ๓ คือความไม่โลภ (อโลภเหตุ) ความไม่โกรธ (อโทสเหตุ) และความมีปัญญา (อโมหเหตุ) มหากุศลจิต มี ๘ ดวง คือ

- มหากุศลจิตดวงที่ ๑ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
 มหากุศลจิตดวงที่ ๒ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน
 มหากุศลจิตดวงที่ ๓ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
 มหากุศลจิตดวงที่ ๔ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน
 มหากุศลจิตดวงที่ ๕ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
 มหากุศลจิตดวงที่ ๖ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน
 มหากุศลจิตดวงที่ ๗ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
 มหากุศลจิตดวงที่ ๘ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน

มหากุศลจิตเป็นจิตอันเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ ๑๐ ประการ หรือบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ได้แก่

๑. ทาน	คือ	การให้สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้รับ
๒. ศีล	คือ	การรักษากาย วาจา ให้ตั้งอยู่ในศีล มีศีล ๕ เป็นต้น
๓. ภาวนา	คือ	การเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา
๔. อปจายนะ	คือ	การคารวะอ่อนน้อมต่อผู้ที่เจริญด้วยชาติวุฒิ วิทยุฒิ และ คุณวุฒิ
๕. เวยยาวัจจะ	คือ	การช่วยเหลือการงานแก่ผู้ที่ควรช่วยเหลือ
๖. ปัตติทาน	คือ	การอุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่น
๗. ปัตตานุโมทนา	คือ	การอนุโมทนายินดีในการทำบุญทำกุศลของผู้อื่น
๘. ธรรมสวณะ	คือ	การสดับรับฟังธรรม
๙. ธรรมเทศนา	คือ	การแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟัง
๑๐. ทิฏฐชุกกรรม	คือ	การทำความเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ปัญญาที่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมี

กรรมเป็นของของตน เป็นต้น

เหตุให้เกิดมหากุศลจิต

๑. เคยได้สร้างบุญไว้แต่ชาติปางก่อน
๒. อยู่ในประเทศที่สมควร
๓. ได้คบหาสมาคมกับสัปบุรุษ
๔. ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษ
๕. ตั้งตนไว้ชอบ

มหากุศลจิต เป็นจิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข จะส่งผลในนำเกิด(ปฏิสนธิกาล)ให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา และหลังจากเกิดแล้ว (ในปวัตติกาล)ก็จะตามส่งผลให้ได้รับแต่อาภรณ์ที่ดีๆ กล่าวคือ ให้เห็นแต่สิ่งที่สวยงาม ได้ฟังเสียงที่ไพเราะ ได้กลิ่นที่หอมถูกใจ ได้ลิ้มรสที่อร่อย ได้รับสัมผัสที่สบายกาย ก็ด้วยเหตุกุศลวิปากจิต ๘ ดวง ดังกล่าวมาแล้ว

ปัญญา ที่ประกอบในมหากุศลจิตนี้ คือปัญญาที่มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง ได้แก่ กัมมัชสกตาปัญญา และวิปัสสนาปัญญา อันเป็นเหตุให้มุ่งตรงสู่พระนิพพานเพียงอย่างเดียว

กัมมัชสกตาปัญญา คือปัญญาที่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง รู้ว่าชาติหน้ามีจริง นรก สวรรค์มีจริง ชาตินี้ได้เกิดเป็นมนุษย์ แต่ชาติหน้าอาจเกิดเป็นสัตว์ในอบายภูมิอันได้แก่ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉานก็ได้ การรู้เรื่องเหล่านี้จะเป็นเหตุ ให้เห็นทุกข์ เห็นโทษ เห็นภัย ของการเวียนเกิดเวียนตาย ไม่ว่าจะไปเกิดเป็นอะไร ก็มีแต่ทุกข์ทั้งสิ้น ดังนั้นในขณะที่ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล หรือ เจริญภาวนา ก็จะตั้งเจตนามุ่งหวังเพื่อลดกิเลส ละกิเลส ทำลายกิเลส อันเป็นเหตุให้พ้นไปจากการเวียนเกิดเวียนตายทุกครั้ง

วิปัสสนาปัญญา คือปัญญาที่รู้แจ้งความจริงของธรรมชาติ (ปรมาตถธรรม) ว่าแท้จริงแล้วหาได้มีสัตว์ มีบุคคล มีตัวเรา มีของเรา แต่ประการใดไม่ สัตว์ทั้งหลายเกิดจากขันธ์ ๕ มาประชุมกันตามเหตุตามปัจจัย ขันธ์ ๕ เมื่อย่อยให้สิ้น ก็เหลือเพียงกายกับใจ หรือรูปกับนาม ที่เกิดดับสลับต่อกันไปอย่างรวดเร็ว หาสาระตัวตนไม่ได้ เห็นว่ารูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นว่านาม ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ชีวิต ทุกๆ ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงผันแปรอยู่ตลอดเวลา ร่างกายนี้ก็มีแต่จะแก่ จะตายลงไป เมื่อตายแล้วก็ต้องเกิดอีก เพราะยังมีกรรมและกิเลสคอยสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ตราบใดที่ยังต้องเกิด ตราบนั้นก็ยังต้องทุกข์อยู่ร่ำไป เมื่อใดที่พิจารณาอย่างนี้แล้ว ชื่อว่ามีวิปัสสนาปัญญา เพราะมองเห็นทุกข์ เห็นโทษ เห็นภัยของการมีชีวิต เกิดปัญญาไม่หลงไหลติดอยู่ในโลก มีความปรารถนาที่จะพ้นจากการเวียนเกิดเวียนตายไปให้เร็วที่สุด แม้ขณะทำบุญ ทำกุศล ก็จงตั้งความปรารถนาให้พ้นจากสังสารวัฏคือการเวียนเกิดเวียนตายทุกครั้งไป

กุศลกรรมทั้งหลาย มีทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล ที่มีกัมมัชสกตาปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญาเข้าประกอบ และมุ่งตรงต่อการลดกิเลส ละกิเลส ทำลายกิเลส อันเป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน คือพ้นจากการ เวียนเกิดเวียนตาย เรียกว่า ตีเหตุกุศลกรรม ซึ่งเป็นกุศลกรรมที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ อันได้แก่ โลกเหตุ อกุศลเหตุ และอโหมเหตุ (มีปัญญาเข้าประกอบ) การบริจาคทาน รักษาศีล และการเจริญภาวนา ที่มีปัญญาเข้าประกอบด้วยนั้น จะทำให้รู้เหตุ รู้ผล รู้วิธีวางใจ และตั้งความปรารถนา ได้ถูกต้อง เป็นเหตุให้กุศลนั้นมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เป็นวิวิฎฐคามินีกุศล คือเป็นกุศลที่นำพาให้พ้นไปจากการเวียนเกิดเวียนตายได้ในที่สุด ผู้ที่มีปัญญาย่อมรู้ว่ากิเลสและกรรม (ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว) เป็นต้นเหตุให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น เมื่อมีเกิดก็ต้องมีทุกข์เป็นธรรมดา การที่จะพ้นทุกข์ได้ก็คือต้องไม่เกิดอีก ดังนั้นในการทำกุศลทุกครั้งจะต้องวางใจให้ถูกว่าทำเพื่อลดกิเลส ละกิเลส ทำลายกิเลส เพื่อให้พ้นจากการเวียนเกิดเวียนตายได้ในที่สุด การตั้งความปรารถนาเช่นนี้ จะทำให้กุศลนี้มีผลมากเพราะปราศจากกิเลสเข้าเจือปน และยังมีอานิสงส์มาก คือนำให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา หากเราสามารถทำให้เกิดปัญญาได้แบบนี้ ทุกครั้งที่ทำบุญ

ทำกุศล ปัญญานี้ก็จะมีสนับสนุนให้การเวียนเกิดเวียนตายของเราลดลงๆ ไปเรื่อยๆ และใกล้พระนิพพานเข้าไปทุกทีๆ (โปรดย้อนไปดูความหมายของ “พระนิพพาน” ในหนังสือ “สาระนำรู้เกี่ยวกับพระอภิธรรม”)

ส่วนกุศลกรรมใดๆ ที่ไม่มีกัมมัสมกตาปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญาเข้าประกอบ กุศลกรรมนั้นเรียกว่า ทวิเหตุกุศลกรรม เป็นกุศลกรรมที่ประกอบด้วย อโลภเหตุ และอโทสเหตุ เพียง ๒ เหตุเท่านั้น ไม่มี อโมหเหตุ คือปัญญาเข้าประกอบ เช่น การทำบุญให้ทานตามเทศกาลประเพณี การรักษาศีลหรือการเจริญภาวนา ที่ปฏิบัติตามๆ กันมาโดยไม่เข้าใจเหตุผลอันแท้จริง มีแต่ศรัทธาเป็นตัวนำเท่านั้น การทำกุศลกรรมในลักษณะนี้ถือว่าไม่ประกอบด้วยปัญญา มีอานิสงส์น้อย ไม่เป็นเหตุให้พ้นไปจากการเวียนเกิดเวียนตาย (เป็นวิภูฏคามินีกุศล) เพราะเป็นการทำบุญที่สักแต่ว่าทำ ไม่รู้เหตุ ไม่รู้ผล ไม่รู้อะไรทั้งสิ้น

การทำกุศลใดๆ ไม่ว่าจะเป็นติเหตุกุศล หรือทวิเหตุกุศลก็ตาม ความสำเร็จแห่งบุญจะมีมากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาในกาลทั้ง ๓ ได้แก่

๑. ปุพพเจตนา คือ เจตนาที่เกิดขึ้นก่อนทำกุศล
๒. มุญจเจตนา คือ เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังทำกุศล
๓. อปรเจตนา คือ เจตนาที่เกิดขึ้นภายหลังจากการทำกุศลแล้ว

การสร้างกุศลต่างๆ มี ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น ก่อนทำก็ดี ขณะทำก็ดี หรือภายหลังจากที่ทำแล้วก็ดี หากไม่มีอกุศลใดๆ เข้าแทรกแซง คือมีกุศลเจตนาที่บริสุทธิ์ในกาลทั้ง ๓ ทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศลที่กระทำนั้นจัดเป็นกุศลชั้นสูง (อุกกัฏฐกุศล) ถ้ากุศลนั้นเป็นติเหตุกุศลด้วยก็จะเรียกว่า ติเหตุอุกกัฏฐกุศล แต่ถ้ากุศลนั้นเป็นทวิเหตุกุศล ก็จะเรียกว่า ทวิเหตุอุกกัฏฐกุศล ซึ่งจะให้ผลต่างกัน คือ

ติเหตุอุกกัฏฐกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง และสามารถทำมรรค ผล นิพพาน ฌานสมาบัติ ให้เกิดขึ้นได้

ทวิเหตุอุกกัฏฐกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นกลาง แต่ไม่สามารถทำมรรค ผล นิพพาน ฌานสมาบัติ ให้เกิดขึ้นได้

หากมีอกุศลเข้าแทรกแซงในระหว่างทำกุศล เช่น เกิดความเสียดายในทรัพย์ (มัจฉริยเจตสิก) หรือทำบุญเพื่อหวังถูกลีลาตเตอร์ (เกิดโลภะ) หรือเห็นพระภิกษุที่มารับบิณฑบาตมีท่าทางไม่สำรวมก็เกิดความไม่พอใจ (เกิดโทสะ) เป็นเหตุให้กุศลเจตนาในกาลทั้ง ๓ ไม่บริสุทธิ์ บุญกุศลที่กระทำนั้นจัดเป็น กุศลชั้นต่ำ (โอมกกุศล) ถ้ากุศลนั้นเป็น ติเหตุกุศลด้วย ก็จะเรียกว่า ติเหตุโอมกกุศล แต่ถ้ากุศลนั้นเป็น ทวิเหตุกุศล ก็จะเรียกว่า ทวิเหตุโอมกกุศล ซึ่งจะให้ผลที่แตกต่างกัน คือ

ติเหตุโอมกกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นกลาง (ทวิเหตุบุคคล) และไม่สามารถทำ มรรค ผล นิพพาน ฌานสมาบัติ ให้เกิดขึ้นได้

ทวิเหตุโอมกกุศล นำเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาชั้นต่ำ ที่มีร่างกายและจิตใจบกพร่อง เช่น ตาบอด หรือ หูหนวกแต่กำเนิด เป็นไข้ บ้า ปัญญาอ่อน (จิตที่นำเกิดเป็น มนุษย์และเทวดาชั้นต่ำนี้ไม่ใช่มหาวิปากจิต แต่เป็นอุเบกขาสันตிரณกุศลวิปากจิต)

การให้ผลของอกุฏฐกุศล ย่อมให้ผลที่ดีและประณีตกว่าโอมกุศล ฉะนั้นเจตนาในการทำกุศล จึงควรเป็นเจตนาที่บริสุทธิ์ในกาลทั้ง ๓ ดังที่กล่าวมาแล้ว

๑.๓.๒ มหาวิปากจิต

มหาวิปากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของมหากุศลจิต หากทำบุญทำกุศลด้วยมหากุศลจิตอย่างไร ก็จะได้มหาวิปากจิตอย่างนั้น มหากุศลจิตเป็นเหตุ ย่อมให้ผลเป็นมหาวิปากจิตที่ตรงกันเสมอ ดังนั้น มหาวิปากจิตจึงมีจำนวน ๘ ดวง เท่ากับมหากุศลจิต แต่ละดวงมีลักษณะดังนี้ :-

มหาวิปากจิตดวงที่ ๑	เกิดพร้อมด้วยความดีใจ	ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นเอง
มหาวิปากจิตดวงที่ ๒	เกิดพร้อมด้วยความดีใจ	ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นจากการชักชวน
มหาวิปากจิตดวงที่ ๓	เกิดพร้อมด้วยความดีใจ	ไม่ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นเอง
มหาวิปากจิตดวงที่ ๔	เกิดพร้อมด้วยความดีใจ	ไม่ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นจากการชักชวน
มหาวิปากจิตดวงที่ ๕	เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ	ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นเอง
มหาวิปากจิตดวงที่ ๖	เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ	ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นจากการชักชวน
มหาวิปากจิตดวงที่ ๗	เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ	ไม่ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นเอง
มหากุศลจิตดวงที่ ๘	เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ	ไม่ประกอบด้วยปัญญา	เกิดขึ้นจากการชักชวน

มหาวิปากจิตทั้ง ๘ ดวงนี้ จะนำเกิด(ปฏิสนธิ) เป็นมนุษย์หรือเทวดาภูมิใดภูมิหนึ่ง ส่วนจะเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูงหรือ หรือชั้นกลาง ย่อมขึ้นอยู่กับกุศลที่ทำให้ ว่าเป็นดีเหตุกุศล หรือทวิเหตุกุศล และขึ้นกับเจตนาทั้ง ๓ กาล อันเป็นเครื่องชี้ว่ากุศลกรรมที่นำไปนั้นเป็นอกุฏฐกุศล หรือ โอมกุศล ดังกล่าวมาแล้ว

มหาวิปากจิตทั้ง ๘ ดวงนี้ นอกจากจะทำหน้าที่นำเกิด (ปฏิสนธิ) เป็นมนุษย์หรือเทวดาดังกล่าวแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นภวังคจิตเพื่อรักษาภพชาติที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา ให้ดำรงอยู่ต่อไปจนกว่าจะตายอีกด้วย ดังนั้นบุคคลใดที่ได้กระทำมหากุศลกรรมไว้ ถ้ายังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วสิ้นชีวิตไปก่อน ย่อมจะต้องได้รับผลเป็นมหาวิปากจิต ดวงใดดวงหนึ่ง ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเป็นเทวดาดังที่กล่าวมาแล้ว ตามเหตุที่ได้สร้างมาอย่างแน่นอน

๑.๓.๓ มหาภิริยาจิต

มหาภิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้หมดจดจากกิเลสแล้ว แต่ก็ยังต้องรับรู้อารมณ์ เพราะยังมีชีวิตอยู่ ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์จึงยังมีจิตที่ยังเกี่ยวข้องกับอารมณ์อยู่เสมอ แต่จิตที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ของพระอรหันต์นั้นไม่มีผลเป็นวิปากนำเกิดในภพใหม่ชาติใหม่อีกต่อไป จิตประเภทนี้ชื่อว่า มหาภิริยาจิต

โดยปกติจิตที่ทำหน้าที่คิด นึก หรือรู้สึกของปุถุชนและพระเสกขบุคคลจะมีอยู่ ๒ ประเภท คือ อกุศลจิต และกุศลจิต ทั้งอกุศลจิต และกุศลจิตเมื่อเกิดขึ้นเสพอารมณ์ คือทำหน้าที่ชวณะแล้ว จะเป็นเหตุให้เกิดวิปาก (ผล) ขึ้นในอนาคต หากเป็นวิปากของอกุศลก็จะนำเกิดใน อบายภูมิ ๔ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย

หรือสัตว์เดรัจฉาน หากเป็นวิปากของกุศล ก็จะนำเกิดในสุคติภูมิ เป็นมนุษย์ เทวดา รูปพรหม หรืออรุปรหม ตามประเภทของกุศลกรรม

สำหรับพระอรหันต์ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะการเสพอารมณ์ชวนจิตของพระอรหันต์ไม่เป็นอกุศลหรือกุศล แต่เป็นจิตที่ปราศจากผลแล้ว ชื่อว่า **มหากิริยาจิต** จิตประเภทนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปโดยปราศจากผลใดๆ ความเป็นอยู่ของพระอรหันต์ไม่มีจิตที่เป็นกุศลหรืออกุศล มีแต่มหากิริยาจิตที่เป็นไปเพื่อการอนุเคราะห์แก่ มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย หรือเพื่อที่จะเทศนาสั่งสอนสืบทอดพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังเป็นเนื้อนาบุญอัน ประเสริฐแก่ผู้ทำบุญกับท่านอีกด้วย

มหากิริยาจิตนี้มีลักษณะคล้ายกับมหากุศลจิตทุกประการ ต่างกันก็ตรงที่มหากิริยาจิตไม่ส่งผลเป็น มหาวิปากในอนาคตอีกต่อไป เพราะละอวิชชาได้แล้ว มหากิริยาจิตมีทั้งหมด ๘ ดวง แต่ละดวงมีลักษณะดังนี้

- มหากิริยาจิตดวงที่ ๑ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๒ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๓ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๔ เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๕ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๖ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๗ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเอง
- มหากิริยาจิตดวงที่ ๘ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นจากการชักชวน

ภารกิจของพระอรหันต์บางอย่างก็ต้องใช้ปัญญา เช่นการแสดงธรรม แต่บางอย่างก็กระทำจนเกิด ความเคยชินก็ไม่ต้องใช้ปัญญา เช่น การเคลื่อนไหวส่วนต่างๆ ของร่างกาย มีการยืน เดิน นั่ง นอน ล้าง หน้า แปรงฟัน เป็นต้น จิตของพระอรหันต์ทั้งหลาย ไซ้ว่าจะรับรู้แต่เฉพาะนิพพานอารมณ์อย่างเดียว ย่อม รับกามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ และบัญญัติอารมณ์ได้ทั้งสิ้น แต่จิตใจของพระอรหันต์ที่รับอารมณ์ต่างๆ เหล่านั้นหาได้เป็นไปกับอัสวกิเลสทั้งหลายไม่ เพราะท่านได้ทำลายอัสวกิเลสด้วยปัญญาในอรหัตตมรรคโดย สิ้นเชิงแล้ว

สรุปแล้วสภาวะจิตของพระอรหันต์เป็นจิตที่ติงามเช่นเดียวกับมหากุศลจิต จะต่างกันก็ตรงที่มหากุศลจิต เกิดขึ้นกับปุถุชนและพระเสกขบุคคล เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีวิปากทำให้มีภพใหม่ชาติใหม่ต่อไป

ส่วนมหากิริยาจิตซึ่งเป็นจิตของพระอรหันต์ เกิดขึ้นกับพระอรหันต์เท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่มีผล หรือไม่มีวิปากที่จะทำให้เกิดภพใหม่ชาติใหม่อีกต่อไป

จบ บทเรียนชุดที่ ๓ ตอนที่ ๑
ต่อไปเป็นบทเรียนชุดที่ ๓ ตอนที่ ๒

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๓ ตอนที่ ๒

ประเภทของจิต

๒. รูปาวจรจิต

คำว่า รูปาวจรจิต หมายถึงจิตที่เป็นรูปมานั่นเอง ซึ่งเกิดจากการเจริญสมาธิ(สมถภาวนา) อธิบายคำว่า ‘มาน’ คือ จิตมีการเพ่งในอารมณ์ ได้แก่เพ่งในอารมณ์กรรมฐาน มีการเพ่งกสิณ เป็นต้น

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หรือเป็นข้าศึกของฌานคือ ธรรมที่คอยขัดขวางไม่ให้ฌานจิตเกิดขึ้น เรียกว่า **นิวรณ์** มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. **กามฉันทนิวรณ์** คือ ความติดใจในกามคุณอารมณ์ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัส ถูกต้องที่ดี เมื่อใดที่ไปเพลิดเพลินติดใจในสิ่งเหล่านี้แล้ว จิตก็จะไม่สามารถเข้าถึงฌานได้

๒. **พยาปาทนิวรณ์** คือ ความมุ่งปองร้ายผู้อื่น เปรียบเหมือนน้ำที่เดือดพล่าน ถ้าจิตครุ่นคิดปองร้ายผู้อื่นอยู่ฌานจิตก็จะเกิดไม่ได้ จึงต้องใช้ปิตกขมธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฌานจิตนี้

๓. **ถีนมิตถนิวรณ์** คือ ความหดหู่ ความท้อถอยไม่ใส่ใจเป็นอันดีต่ออารมณ์ที่เพ่งนั้นเปรียบเหมือนน้ำที่มีอกมีแห่นปิดบังอยู่ ถ้าจิตใจเกิดความท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่กำลังเพ่งอยู่ ฌานย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ต้องใช้วิตกขมธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้

๔. **อุทธัจจกุกกัจฉนิวรณ์** คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ซึ่งเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดกระเพื่อมอยู่เสมอ ถ้าจิตใจยังนึกคิดในเรื่องราวต่างๆ อยู่ จิตก็จะไม่สามารถที่จะเข้าถึงฌานได้ ต้องใช้สุขขมอุทธัจจกุกกัจฉนิวรณ์ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้

๕. **วิจิกิจฉานิวรณ์** คือ ความลังเลสงสัยไม่แน่ใจ เปรียบเหมือนน้ำที่ขุ่นเป็นนมหรือน้ำที่ตั้งไว้ในที่มีด ถ้าเกิดลังเลไม่แน่ใจอยู่ตราบไต ก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงฌานไม่ได้ตราบนั้น ต้องใช้วิจาร์ขมธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้เสีย

เมื่อได้ขมนิวรณ์ที่เป็นปฏิปักษ์ธรรมที่ขัดขวางมิให้เกิดฌานได้เมื่อใด ฌานจิตจึงจะเกิดขึ้นได้เมื่อนั้น ถ้านิวรณ์ทั้ง ๕ นี้ ยังคงมีอยู่ประการใดประการหนึ่งเพียงประการเดียวฌานจิตก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เหตุนี้ วิตก วิจาร์ ปิตติ สุข เอกัคคตา จึงสำคัญยิ่งที่เป็นปัจจัยให้เกิดฌานจิต ดังนั้นจึงเรียกธรรม ๕ ประการนี้ว่า เป็น **องค์ฌาน** เพราะเป็นองค์สำคัญที่ทำให้เกิดฌานจิต กล่าวคือ

วิตก	ทำหน้าที่	ข่มถีนมิตถนิวรณ์
วิจาร์	"	ข่มวิจิกิจฉานิวรณ์
ปิตติ	"	ข่มพยาปาทนิวรณ์
สุข	"	ข่มอุทธัจจนิวรณ์
เอกัคคตา	"	ข่มกามฉันทนิวรณ์

การข่มนิวรณ์ด้วยองค์ของฌานทั้ง ๕ มีดังนี้

๑. **วิตก** คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เริ่มแรกทำมาต้องมีสิ่งสำหรับเพ่ง เช่นใช้ดินมาทำกสิณ แล้วยกจิตขึ้นสู่อารมณ์คือการเพ่งดวงกสิณโดยไม่ให้จิตใจไปนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ถ้าจิตนึกคิดเรื่องราวต่างๆ อยู่ จิตก็จะตกไปจากการเพ่งดวงกสิณ ต้องยกจิตขึ้นสู่การเพ่งใหม่ จิตจะต้องเพ่งอยู่กับดวงกสิณตลอดเวลา เมื่อจิตเกิดความท้อถอย ความง่วง (ถีนมิทระ) ก็จะเข้าครอบงำจิตใจได้ (วิตกเจตสิกขมถีนมิทระเจตสิก)

๒. **วิจาร์** คือ การประคองจิตให้มันคงอยู่ในอารมณ์ที่เพ่ง เมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ที่เพ่งแล้ว วิจาร์ก็ประคองจิตไม่ให้ตกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง เหมือนการกลาไปในอากาศของนก (วิตกเหมือนการกระพือปีกของนก) ดังนั้น ผู้ปฏิบัติควรทำจิตใจให้ตั้งมั่นไม่ให้เกิดความลึกลับสงสัยเกิดขึ้นในจิตใจว่าการเพ่งเช่นนี้จะได้อารมณ์จริงหรือไม่ ถ้าเกิดลังเลใจ(วิจิกิจฉา) จิตก็จะตกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง

๓. **ปีติ** คือ มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์ที่เพ่ง ทำให้เกิดความอึดเอิบใจและมีผลทำให้กายชาบชาน มีความพุกายและใจ ผู้ปฏิบัติเมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ต้องประคองจิตให้มันโดยปราศจากการท้อถอยและลังเลใจ ความปลาบปล้ำอึดเอิบใจย่อมเกิดขึ้น ขณะที่จิตมีปีติปลาบปล้ำอึดเอิบใจอยู่นั้น จะไม่มีความพยายามมุ่งร้ายหรือขุ่นเคืองใจเข้ามาแทรกแซงได้

ปีติ ความปลาบปล้ำอึดเอิบใจ มี ๕ ประการ คือ

๑. ขุททกปีติ	ปลาบปล้ำใจ	เล็กน้อย พอรู้สึกขลุ่ย
๒. ขณิกาปีติ	"	ชั่วขณะ เกิดขึ้นบ่อยๆ
๓. โอกกันติกาปีติ	"	ถึงกับตัวโยกตัวโคลง
๔. อุพเพงคาปีติ	"	จนตัวลอย
๕. ฌรณาปีติ	"	จนอึดเอิบชาบชานไปทั่วกายและใจ

ปีติที่เป็นองค์ฌานที่สามารถข่มพยาบาทนิวรณ์ได้นั้น ต้องถึงฌรณาปีติ ส่วนปีติอีก ๔ ไม่นับว่าเป็นองค์ฌานเพราะยังเป็นของหยาบและมีกำลังน้อย

๔. **สุข** ในองค์ฌานหมายถึงความสุขใจหรือโสมนัสเวทนา เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้วประคองให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์จนปีติเกิดเช่นนี้แล้ว สุขก็ย่อมเกิดตามมา ความสุขก็คือความสงบที่ปราศจากความฟุ้งซ่านรำคาญใจนั่นเอง

๕. **เอกัคคตา** คือ จิตที่มีสมาธิแน่วแน่ในอารมณ์เดียว คือจะแน่วแน่อยู่ในอารมณ์ที่เพ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้นเอกัคคตามี ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ	คือ	จิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ได้ชั่วขณะ เป็นสมาธิขณะบริกรรมว่าปฏิวี่ ๆ เป็นต้น
๒. อุปจารสมาธิ	คือ	จิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใกล้จะได้ฌาน
๓. อัปปนาสมาธิ	คือ	จิตตั้งมั่นหรือแนบแน่นอยู่ในอารมณ์ที่กำหนด ไม่ซัดส่ายไปไหน กิเลสไม่สามารถรบกวนได้ และอัปปนาสมาธิก็คือฌานจิตที่เป็นอัปปนาเกิดขึ้นแล้ว

การข่มนิวรณ์ด้วยอำนาจแห่งองค์ฌานนี้ เรียกว่า **วิกขัมภนปหาน** เป็นการประหารไว้ได้นานตราบเท่าที่ฌานยังไม่เสื่อม เปรียบประดุจหินทับหญ้า ถ้าไม่ยกหินออก หญ้าก็งอกขึ้นไม่ได้ฉันใด ถ้าฌานยังไม่เสื่อม

นิรตน์ก็ไม่มีโอกาสจะเกิดขึ้นได้ฉนั้นนั้น หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า นิรตน์กำเรบขึ้นได้เมื่อใด ฌานก็จะเสื่อมไป
ได้เมื่อั้น

ประเภทแห่งฌาน

ตามนัยแห่งพระอภิธรรม จำแนกประเภทของฌานไว้ ๕ ฌาน เรียกชื่อว่า ฌานปัญจกนัย ฌานทั้ง ๕
ได้แก่

ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕	คือ	วิตก	วิจาร	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	
ทุติยฌาน	"	๔	คือ	-	วิจาร	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ตติยฌาน	"	๓	คือ	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
จตุตถฌาน	"	๒	คือ	-	-	-	สุข	เอกัคคตา
ปัญจฌาน	"	๒	คือ	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา

แต่ตามนัยแห่งพระสุตตันตปิฎก คือตามนัยแห่งพระสูตร จำแนกประเภทแห่งฌานออกเป็นฌาน ๔
เรียกว่า ฌานจตุกนัย ดังนี้

ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕	คือ	วิตก	วิจาร	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	
ทุติยฌาน	"	๓	คือ	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ตติยฌาน	"	๒	คือ	-	-	-	สุข	เอกัคคตา
จตุตถฌาน	"	๒	คือ	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา

เหตุที่ทุติยฌานตามนัยแห่งพระอภิธรรมละวิตกได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งต่างจากทุติยฌานตามนัย
แห่งพระสุตตันตปิฎก ที่ละวิตกและวิจารได้พร้อมๆ กัน เป็นเพราะว่าการละวิตกและวิจารได้ในเวลาเดียวกัน
สามารถกระทำได้เฉพาะผู้ปฏิบัติที่เป็นตักขบุคคล (ผู้รู้เร็ว) เท่านั้น

เหตุนี้ตามนัยแห่งพระสูตรจึงแสดงว่า รูปฌานมี ๔ อรูปฌานมี ๔ รวมเป็นฌาน ๘ และเมื่อกล่าวโดย
การเข้าฌานสมาบัติ จึงเรียกว่าสมาบัติ ๘

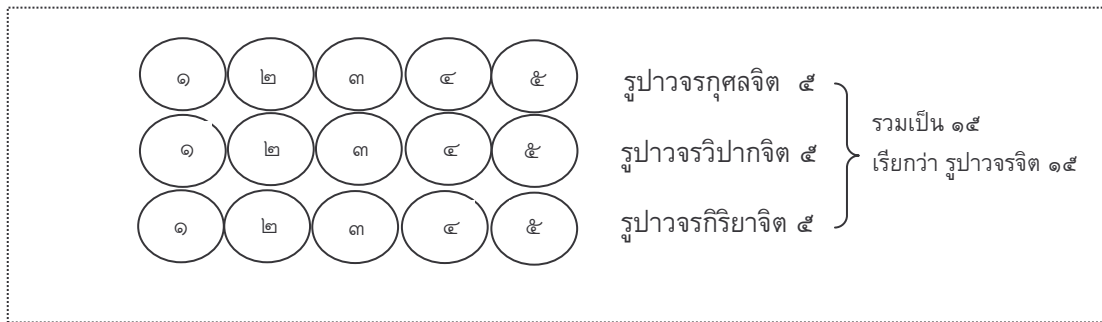
ส่วนตามนัยแห่งพระอภิธรรมแสดงว่า รูปฌานมี ๕ อรูปฌานมี ๔ รวมเป็นฌาน ๙ หรือสมาบัติ ๙

ปฐมฌานจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ครบทั้ง ๕ เพื่อขมนิรตน์
ทั้ง ๕ ให้สงบราบคาบ แต่หลังจากที่เข้าปฐมฌานได้อย่างชำนาญแล้ว นิรตน์ทั้ง ๕ ที่เคยเป็นปฏิปักษ์กับ
ฌานจิตก็จะอ่อนกำลังลงจนไม่สามารถเข้าแทรกแซงได้เพราะถูกข่มไว้ด้วยอำนาจของปฐมฌานจิต เมื่อมาถึง
ตอนนี้หากผู้ปฏิบัติต้องการได้ฌานที่สูงขึ้นไปก็ต้องละองค์ฌานเบื้องต่ำ อันได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข
ตามลำดับ ฌานจิตก็จะเลื่อนสูงขึ้นตามลำดับเช่นกัน

๒.๑ รูปาวจรกุศลจิต ๕

เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการบำเพ็ญสมาธิหรือสมถภาวนา ในตอนแรกย่อมเป็นมหากุศลจิต แต่เมื่อเจริญภาวนาไปจนได้สมาธิแนบแน่นเป็นอัปปนาสมาธิแล้ว จิตจึงเปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็นรูปาวจรกุศลจิต ที่เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๕ มี ๕ ดวง คือ

ภาพ รูปาวจรจิต ๑๕

รูปาวจรกุศลจิต	ดวงที่ ๑	จิตเกิดพร้อมด้วย	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นปฐมฌานกุศล	(ฌานที่ ๑)
"	ดวงที่ ๒	"	-	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นทุติยฌานกุศล	(ฌานที่ ๒)
"	ดวงที่ ๓	"	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นตติยฌานกุศล	(ฌานที่ ๓)
"	ดวงที่ ๔	"	-	-	-	สุข	เอกัคคตา	เป็นจตุตถฌานกุศล	(ฌานที่ ๔)
"	ดวงที่ ๕	"	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา	เป็นปัญจฌานกุศล	(ฌานที่ ๕)

๒.๒ รูปาวจรวิปากจิต ๕

เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต ที่ทำหน้าที่นำเกิด (ปฏิสนธิ) ในรูปภุมิ คือเป็นจิตของรูปพรหมในพรหมโลก มีจำนวน ๕ ดวง เท่ากับรูปาวจรกุศลจิต คือ

รูปาวจรวิปากจิต	ดวงที่ ๑	จิตเกิดพร้อมด้วย	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นปฐมฌานวิปาก
"	ดวงที่ ๒	"	-	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นทุติยฌานวิปาก
"	ดวงที่ ๓	"	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นตติยฌานวิปาก
"	ดวงที่ ๔	"	-	-	-	สุข	เอกัคคตา	เป็นจตุตถฌานวิปาก
"	ดวงที่ ๕	"	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา	เป็นปัญจฌานวิปาก

๒.๓ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

เป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงรูปฌาน มีลักษณะเช่นเดียวกับรูปาวจรกุศลจิต แต่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์เท่านั้น จึงชื่อว่า รูปาวจรกิริยาจิต เพราะไม่มีผลเป็นวิปากจิตในอนาคต มี ๕ ดวง คือ

รูปาวจรกิริยาจิต	ดวงที่ ๑	จิตเกิดพร้อมด้วย	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นปฐมฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๒	"	-	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นทุติยฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๓	"	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นตติยฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๔	"	-	-	-	สุข	เอกัคคตา	เป็นจตุตถฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๕	"	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา	เป็นปัญจฌานกิริยา

๓. รูปาวจรจิต

คำว่า รูปาวจรจิต คือ จิตที่มีอารมณ์อันปราศจากรูป (มีบัญญัติและนามเป็นอารมณ์) ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนได้รูปฌานชั้นที่ ๕ แล้ว หากปรารถนาที่จะเจริญฌานสมาบัติให้ยิ่งขึ้นไปอีกก็ต้องเจริญรูปฌานอีก ๔ ชั้น แต่ละชั้นมีลักษณะ ดังนี้

รูปฌานชั้นที่ ๑ ชื่อว่า อากาสาัญญาจตนะฌาน ผู้ปฏิบัติจะเพ่งอากาศที่ว่างเปล่าอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน อารมณ์เช่นนี้เรียกว่า กสิณคสมาธิสมาบัติ

รูปฌานชั้นที่ ๒ ชื่อว่า วิญญาณัญญาจตนะฌาน ผู้ปฏิบัติจะน้อมนำเอาฌานจิตที่เกิดในรูปฌานชั้นที่ ๑ คือ อากาสาัญญาจตนะฌานจิต มาเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน

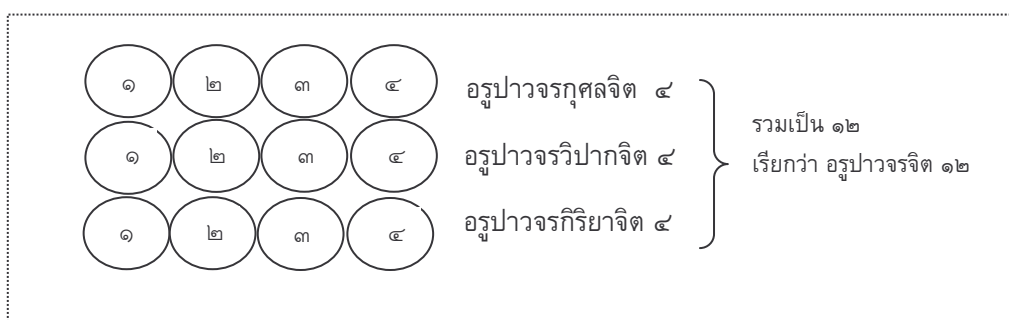
รูปฌานชั้นที่ ๓ ชื่อว่า อากิญจัญญาจตนะฌาน เมื่อผู้ปฏิบัติได้เจริญวิญญาณัญญาจตนะฌาน บ่อยๆ จนชำนาญ ก็จะมีรูสึกขึ้นมาว่าอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดก็ดี หรือ วิญญาณ คือตัวรู้ว่าอากาศนั้นไม่มีที่สิ้นสุดก็ดี จริงๆ แล้วก็คือความไม่มีอากาสาัญญาจตนะฌานที่เป็นอารมณ์ของวิญญาณัญญาจตนะฌานจิต ผู้ปฏิบัติ จึงน้อมเอาสภาพที่ไม่มีอากาสาัญญาจตนะฌานมาเป็นอารมณ์ อารมณ์เช่นนี้เรียกว่า หนัตถิภาว-บัญญัติ

รูปฌานชั้นที่ ๔ ชื่อว่า เหนวสัญญาหาสัญญาจตนะฌาน ผู้ปฏิบัติจะน้อมเอาความสงบอันประณีตละเอียดอ่อนของฌานจิตที่เกิดในรูปฌานชั้นที่ ๓ คือ อากิญจัญญาจตนะฌานจิต มาเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน

รูปาวจรจิต หรือ รูปจิต หรือ รูปฌาน ซึ่งมี ๔ ชั้น หรือ ๔ ฌานนี้ แต่ละฌานจะแตกต่างกันที่ลักษณะของอารมณ์เท่านั้น ส่วนองค์ฌานนั้นเหมือนกันทั้งหมด คือมีเพียงอุเบกขา กับเอกัคคตาเท่านั้น เช่นเดียวกับองค์ฌานของรูปาวจรปัญจฌาน (รูปฌานที่ ๕) ดังนั้น จึงถือว่า รูปฌานเป็น ปัญจฌาน ด้วย

รูปาวจรจิต มี ๑๒ ดวง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ภาพ รูปาวจรจิต ๑๒

๓.๑ อรูปาวจรกุศลจิต

เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่เข้ารูปฌานชั้นต่างๆ มีจำนวน ๔ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ คือ อากาสาัญญาตนกุศลจิต

ดวงที่ ๒ คือ วิญญาณัญญาตนกุศลจิต

ดวงที่ ๓ คือ อากิญจัญญาตนกุศลจิต

ดวงที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญาตนกุศลจิต

๓.๒ อรูปาวจรวิปากจิต

เป็นจิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งจะนำไปเกิดเป็นอรูปพรหมโลกชั้นต่างๆ ตามกำลังของอรูปาวจรกุศลจิต มีจำนวน ๔ ดวงเช่นกัน คือ

ดวงที่ ๑ คือ อากาสาัญญาตนวิปากจิต

ดวงที่ ๒ คือ วิญญาณัญญาตนวิปากจิต

ดวงที่ ๓ คือ อากิญจัญญาตนวิปากจิต

ดวงที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญาตนวิปากจิต

๓.๓ อรูปาวจรกิริยาจิต

เป็นจิตที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์ ในขณะที่ท่านกำลังเข้ารูปฌาน เพราะการกระทำใดๆ ของท่านไม่มีวิปากอีกต่อไป จึงเรียกจิตทุกประเภทที่เกิดกับพระอรหันต์ว่า กิริยาจิต ซึ่งแท้จริงแล้วอรูปาวจรกิริยาจิตนั้นก็คือ อรูปาวจรกุศลจิตนั่นเอง ดังนั้นอรูปาวจรกิริยาจิต จึงมี ๔ ดวง เช่นกัน คือ

ดวงที่ ๑ คือ อากาสาัญญาตนกิริยาจิต

ดวงที่ ๒ คือ วิญญาณัญญาตนกิริยาจิต

ดวงที่ ๓ คือ อากิญจัญญาตนกิริยาจิต

ดวงที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญาตนกิริยาจิต

การปฏิบัติทางจิตในสายสมาริ หรือสมถกรรมฐาน มีสูงสุดเพียงเท่านั้นคือ มีรูปฌาน ๕ อรูปฌาน ๔ รวมเรียกว่า สมบัติ ๙ ถ้านับรูปฌาน ๔ ตามนัยแห่งพระสูตรก็จะเป็นรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ รวมเรียกว่า สมบัติ ๘ นั่นเอง

ทั้งสมบัติ ๙ หรือสมบัติ ๘ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เคยศึกษามาแล้วในสำนักของดาบสทั้ง ๒ ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงอำลาจากดาบสทั้ง ๒ มาแสวงหาทางพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทางจิตในสายสมาริ (สมถกรรมฐาน) เพียงอย่างเดียว นั้น จึงไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ต้องเจริญสติปัฏฐาน หรือที่เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน เท่านั้น จึงจะเป็นหนทางพ้นทุกข์ถึงซึ่งสันติสุข คือ พระนิพพานได้

๔. โลกุตตรจิต ๘

คำว่า โลกุตตร มาจากคำว่า โลก + อุตฺตร โลก หมายถึง กามโลก (กามภูมิ) รูปโลก (รูปภูมิ) และ อรูปโลก (อรูปภูมิ) อุตฺตร หมายถึง เหนือ หรือพ้น ฉะนั้น คำว่า โลกุตตร จึงหมายถึง ธรรมที่เหนือโลกทั้ง ๓ ธรรมที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ อันหมายถึง นิพพาน ดังนั้น โลกุตตรจิต จึงหมายถึง จิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์

โลกุตตรจิตนั้นมี ๒ ชนิด คือ

ชาติกุศล เรียกว่า โลกุตตรกุศลจิต หรือ มรรคจิต มีจำนวน ๔ ดวง

ชาติวิปาก เรียกว่า โลกุตตรวิปากจิต หรือ ผลจิต มีจำนวน ๔ ดวง รวมเป็น โลกุตตรจิต ๘ ดวง

๔.๑ โลกุตตรกุศลจิต หรือมรรคจิต ๔ ดวง

โลกุตตรกุศลจิต หรือ อีกนัยหนึ่ง เรียกว่า มรรคจิต เป็นจิตที่พ้นโลก เป็นจิตที่ประหามอนุสัยกิเลส เป็นสมุจเฉตปหาน กล่าวโดยย่อ มีจำนวน ๔ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสดาปัตติมรรคจิต

ดวงที่ ๒ สกทาคามีมรรคจิต

ดวงที่ ๓ อนาคามีมรรคจิต

ดวงที่ ๔ อรหัตตมรรคจิต

๔.๒ โลกุตตรวิปากจิต หรือผลจิต ๔ ดวง

โลกุตตรวิปากจิต หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ผลจิต เป็นจิตที่เป็นผลของโลกุตตรกุศลจิต เป็นจิตที่พ้นจากโลก เป็นจิตที่ประหามแล้วซึ่งอนุสัยกิเลสเป็นปฏิบัตินิพพาน คือละได้โดยสงบ

เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นและดับลงแล้ว ผลจิตก็จะเกิดติดต่อกันทันทีทันใดโดยไม่มีระหว่างกัน คือ ไม่มีจิตใดเกิดขึ้นมาก่อนเลย ดังนั้นจึงเรียกมรรคจิตว่า “อกาลิก” เพราะเป็นเหตุให้ผลจิตเกิดขึ้นในปัจจุบันทันที ไม่ต้องรอการรอเวลา

ผลจิต ๔ เมื่อกกล่าวโดยย่อ มีจำนวน ๔ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสดาปัตติผลจิต

ดวงที่ ๒ สกทาคามีผลจิต

ดวงที่ ๓ อนาคามีผลจิต

ดวงที่ ๔ อรหัตตผลจิต

เมื่อโสดาปัตติมรรคจิต	เกิดขึ้นแก่บุคคลใด	โสดาปัตติผลจิต	จะเกิดแก่บุคคลนั้นทันที	เป็นโสดาบันบุคคล
เมื่อสกทาคามีมรรคจิต	"	สกทาคามีผลจิต	"	สกทาคามีบุคคล
เมื่ออนาคามีมรรคจิต	"	อนาคามีผลจิต	"	อนาคามีบุคคล
เมื่ออรหัตตมรรคจิต	"	อรหัตตผลจิต	"	อรหัตบุคคล

กิเลส ๓ ระดับ

กิเลสทั้งหมดจะเข้าประกอบเฉพาะกับอกุศลจิตเท่านั้น การประหารกิเลสก็คือการประหารอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวงนั่นเอง กิเลสแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ การประหารกิเลสแต่ละระดับจะต้องใช้วิธีการที่แตกต่างกันดังนี้

๑. **วิติกมมกิเลส** คือ กิเลสอย่างหยาบ ที่แสดงออกมาทางกาย หรือทางวาจา กิเลสชั้นนี้ระงับไว้ได้ด้วยศีล สงบได้เป็นครั้งคราวขณะที่ยังมีการรักษาศีลอยู่ การประหารในลักษณะนี้เรียกว่า **ตทังคปหาน**

๒. **ปริยฎฐานกิเลส** คือ กิเลสอย่างกลาง ที่เกิดอยู่ภายในใจไม่ถึงกับแสดงออกมาทางกาย หรือวาจา ตัวเองรู้ได้ ผู้อื่นบางทีก็รู้ บางทีก็ไม่รู้ กิเลสชนิดนี้สามารถข่มไว้ได้ด้วยอำนาจของสมาธิ (อัปปนาสมาธิ) เป็นเวลานานตราบเท่าที่สมาธิยังไม่เสื่อม การประหารในลักษณะนี้เรียกว่า **วิกขัมภนปหาน**

๓. **อนุสัยกิเลส** คือกิเลสอย่างละเอียด ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของตนเอง และผู้อื่นก็ไม่สามารถรู้ได้ นอกจากพระพุทธองค์เท่านั้น ต้องประหารด้วยปัญญาในมัคคจิตทั้ง ๔ อันเป็นการประหารได้โดยสิ้นเชื้อ และจะไม่กลับมีขึ้นอีก การประหารในลักษณะนี้เรียกว่า **สมุจเจตปหาน**

การประหารกิเลสของพระอริยบุคคล

โสดาปัตติมัคคจิต ประหารโลกมุขจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมุขจิตที่ประกอบด้วยความสงสัย ๑ ดวง

สกทาคามีมัคคจิต ประหารกิเลสที่เหลือให้มีกำลังเบาบางลง

อนาคามีมัคคจิต ประหารโทสมุขจิตทั้ง ๒ ดวง

อรหัตตมัคคจิต ประหารโลกมุขจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมุขจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง

รวมมัคคจิต ๔ ดวง ประหารอกุศลจิตได้ ๑๒ ดวง จึงไม่มีโอกาสเกิดขึ้นอีกเลย เพราะถูกประหารอย่างสิ้นเชิงด้วยมัคคจิตทั้ง ๔ เหมือนกับการถอนรากถอนโคนต้นไม้ ไม่มีโอกาสที่จะงอกขึ้นมาได้อีก (ดูภาพประกอบ การจำแนกโลกุตตรจิตโดยพิสดาร ๔๐ ดวง)

ผลของการประหารกิเลส

๑. เมื่อโสดาปัตติมัคคจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด โสดาปัตติผลจิต ก็เกิดขึ้นกับบุคคลนั้นขึ้นมาทันที ชื่อว่าเป็น **โสดาบันบุคคล** หรือ **เสขะบุคคล** คือบุคคลที่จะต้องศึกษาเพียรพยายามประหารกิเลสส่วนที่เหลือต่อไปอีก ซึ่งต้องใช้เวลามากไม่เกิน ๗ ชาติ จึงจะประหารกิเลสได้หมด แล้วจึงจะบรรลุเป็นพระอรหันต์

โสดาบันบุคคล มี ๓ ประเภท คือ

๑. เอกพีธีโสดาบัน คือ โสดาบันที่จะเกิดอีกชาติเดียว ก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะมีอินทรีย์แก่กล้าแล้ว
๒. โกลังโกลโสดาบัน คือ โสดาบันที่จะต้องเกิดอีก ๒-๖ ชาติ ก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้มีอินทรีย์ไม่แก่กล้านัก คือปานกลาง
๓. สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน คือ โสดาบันจะต้องเกิดอีก ๗ ชาติ จึงจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้มีอินทรีย์อ่อน

เหตุที่พระโสดาบันแบ่งเป็น ๓ ประเภท เนื่องจากการอบรมอินทรีย์ ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา ไม่เท่ากัน คือ อย่างแรงกล้า ปานกลาง และอย่างอ่อน อย่างไรก็ตาม พระโสดาบันทั้ง ๓ ประเภทนี้ จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ชื่อว่าได้ปิดประตูอบายได้อย่างแน่นอนแต่จะไปเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง

ยังมีพระโสดาบันอีกประเภทหนึ่ง ที่มีอัธยาศัยยินดีพอใจในการท่องเที่ยวไปในวัฏฏะจนครบ ๗ ชาติ เรียกว่า วัฏฏกิริตโสดาบัน จะไปเกิดในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น ตลอดจนถึงอกนิฏฐภูมิ เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี วิสาขมหาอุบาสิกา ท้าวสักกเทวราช เป็นต้น

๒. เมื่อสกทาคามีมัคคจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด สกทาคามีผลจิตย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ทำให้สำเร็จเป็นสกทาคามีบุคคล สามารถเข้าเสวยวิมุตติสุข (ความสุขที่เกิดจากผลของการประหาณกิเลสของสกทาคามีมัคคจิต) ขณะเข้าผลสมาบัติได้ ซึ่งจะกลับมาเกิดใหม่ในมนุษย์โลกอีกครั้งเดียว และสำเร็จเป็นพระอรหันต์

พระสกทาคามีบุคคล มี ๕ ประเภท คือ

๑. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษย์โลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหันต์
๒. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหันต์
๓. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษย์โลก ไปเกิดบนเทวโลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหันต์
๔. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก มาเกิดใหม่ในมนุษย์โลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหันต์
๕. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษย์โลก ไปเกิดบนเทวโลก แล้วกลับมาเกิดใหม่ในมนุษย์โลก อีกครั้งหนึ่งทำความเพียรแล้วบรรลุพระอรหันต์

๓. เมื่อพระอนาคามีมัคคจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด อนาคามีผลจิตย่อมเกิดแก่บุคคลนั้นทันที สำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคล ซึ่งจะไม่มาเกิดใหม่ในมนุษย์โลกอีก จะไปเกิดในสุทธาวาสภูมิ ๕ คือ อวิหา อตปฺปาสุทฺธสา สุทฺธสี อกนิฏฐา หรือจะไปเกิดในรูปภูมิ ๑๐ ที่นอกจากสุทธาวาส ๕ อสังขยสัตต-ภูมิ ๑ และอรุปรภูมิ ๔

พระอนาคามีบุคคล มี ๕ ประเภท คือ

๑. พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหันต์ แล้วนิพพานในกึ่งแรก ของอายุในภุมินั้น
๒. พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหันต์ แล้วนิพพานในกึ่งหลัง ของอายุในภุมินั้น
๓. พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหันต์โดยไม่ต้องใช้ความเพียร มากแล้วนิพพาน
๔. พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหันต์ ต้องใช้ความเพียรมาก แล้วนิพพาน
๕. พระอนาคามี เกิดในสุทธาวาสตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๕ ตามลำดับ แล้วเข้านิพพาน ในชั้นที่ ๕ นั้น

๔. เมื่ออรหัตตมัคคจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลใด อรหัตตผลจิต ก็จะบังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นทันที บรรลุ เป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นการประหาณกิเลสขั้นสุดท้าย คือโลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง เป็นการประหาณอกุศลจิต ๑๒ ครบถ้วน อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ก็จะหมดไปโดยสิ้นเชิง เพราะไม่มีที่จะอาศัยเกิด (อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง จะประกอบกับอกุศลมูลจิต ๑๒ ดวง เท่านั้น)

พระอรหันต์

๑. พระอรหันต์ การเรียกชื่อพระอรหันต์ เรียกตามคุณลักษณะ มี ๔ ชื่อ
  ๒. พระอรหันต์ แบ่งตามลักษณะของการหลุดพ้นจากอาสวกิเลส มี ๒ ประเภท
  ๓. พระอรหันต์ แบ่งตามลักษณะระยะเวลาการสร้างบารมี มี ๓ ประเภท
  ๔. พระอรหันต์ แบ่งตามลักษณะปัญญาที่รู้พิเศษ มี ๒ ประเภท
  ๕. พระอรหันต์ เป็นพระอรหันต์ที่บรรลุอภิญญา
๑. พระอรหันต์ เป็นการเรียกชื่อพระอรหันต์ตามคุณลักษณะ มี ๔ ชื่อ คือ
    ๑. พระอรหันต์ หมายถึง ผู้บริสุทธิ์จากกิเลส
    ๒. พระชินาสพ หมายถึง ผู้สิ้นแล้วซึ่งอาสวกิเลส
    ๓. อเสขบุคคล หมายถึง ผู้ไม่ต้องศึกษา (ศีล สมาริ ปัญญา) ต่อไปอีก
    ๔. วีตราคะ หมายถึง ผู้สํารอกราคะแล้ว
  ๒. พระอรหันต์ แบ่งตามลักษณะของการหลุดพ้นจากอาสวกิเลส มี ๒ ประเภท
    ๑. ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการเจริญวิปัสสนา
    ๒. เจโตวิมุตติ หมายถึง ผู้สำเร็จโดยการเจริญสมถและวิปัสสนา

๓. พระอรหันต์ แบ่งตามลักษณะระยะเวลาการสร้างบารมี มี ๓ ประเภท

๑. พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการตรัสรู้ด้วยพระองค์เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้
๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แต่สอนผู้อื่นให้รู้ ตามไม่ได้
๓. พระอรหันต์สาวก ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการรู้ตาม คือรู้แจ้งตามความเป็นจริงตามปัญญาตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เฉพาะพระอรหันต์สาวกยังแบ่งตามความสามารถออกได้อีก ๓ ประเภท คือ

- ๓.๑ ปกตสาวก หมายถึง พระสาวก หรือพระอรหันต์ทั่วไป
- ๓.๒ มหาสาวก หมายถึง พระสาวกผู้ใหญ่ผู้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า ๘๐ รูป และส่วนมากจะได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ(มีความเป็นเลิศ)ด้วย
- ๓.๓ อัคคสาวก หมายถึง อัคคสาวกเบื้องซ้ายและพระอัคคสาวกเบื้องขวา ซึ่งในพุทธศาสนาของพระสมณโคตมนี้ อัคคสาวกเบื้องซ้ายคือ พระโมคคัลลาน์ พระอัคคสาวกเบื้องขวาคือ พระสารีบุตร ซึ่งจะเห็นในโบสถ์ที่ยืนอยู่ด้านซ้ายและขวาของพระประธาน

๔. พระอรหันต์ แบ่งตามลักษณะปัญญาที่รู้พิเศษ มี ๒ ประเภท

๑. พระอรหันต์ผู้มีปฏิสัมภิทาญาณ ๔ คือ

๑. อตถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานรู้ในผลทั้งปวงที่มาจากเหตุ
๒. ฐัมมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานรู้ในเหตุที่ทำให้บังเกิดผล
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานในภาษาที่มาของผลและเหตุ ทั้งปวง
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานในธรรม ๓ ประการข้างต้น มีความคล่องแคล่ว ว่องไว เจียบแหลมคมคาย

๒. พระอรหันต์ธรรมดา ผู้ไม่มีปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ดังกล่าวข้างต้น

๕. พระอรหันต์ ที่บรรลุเป็นพระอรหันต์และสำเร็จคุณพิเศษคือได้อภิญญาด้วย คำว่า อภิญญามีทั้งอภิญญา ๓ และอภิญญา ๖ (หรือเรียกว่าวิชา ๓ วิชา ๖) รายละเอียดดังนี้

อภิญญา ๖ คือ

๑.บุพเพนิวาสานุสติญาณ	ระลึกชาติได้
๒.ทิพพจักขุญาณ หรือ จุตูปปาตญาณ	ตาทิพย์และรู้ว่าตายแล้วไปเกิดที่ไหน
๓.อาสวักขยญาณ	รู้วิธีทำกิเลสให้หมดไป
๔.ปริจิตตวิธานน หรือ เจโตปริยญาณ	รู้จิตใจผู้อื่น
๕. ทิพโสตญาณ	หูทิพย์
๖. อิทธิวิธี	แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

จบบทเรียนชุดที่ ๓.๒

ขอให้ท่านนักศึกษาพยายามอ่านบทเรียนอย่างน้อย ๒ รอบก่อนที่จะทำแบบฝึกหัด การทำแบบฝึกหัดเป็นเครื่องมือช่วยทำให้เราเข้าใจในบทเรียนได้ และการทำแบบฝึกหัดก็ให้เปิดดูบทเรียนควบคู่ไปด้วยกันได้

หลังจากทำแบบฝึกหัดแล้วควรอ่านบทวนการตอบคำถามว่าทำครบถ้วนหรือไม่ เขียนชื่อ-สกุล-รหัส-โทรศัพท์ในกระดาษคำตอบทุกครั้ง ดิฉันบัตรนักศึกษา และแนบกระดาษประมาณ ๓x๔ นิ้ว ที่เขียนชื่อ-สกุล-รหัสนักศึกษา-ที่อยู่-รหัสไปรษณีย์ เพื่อจะได้แปะหน้าซองในเวลาจัดส่งคืนกระดาษคำตอบให้ท่าน

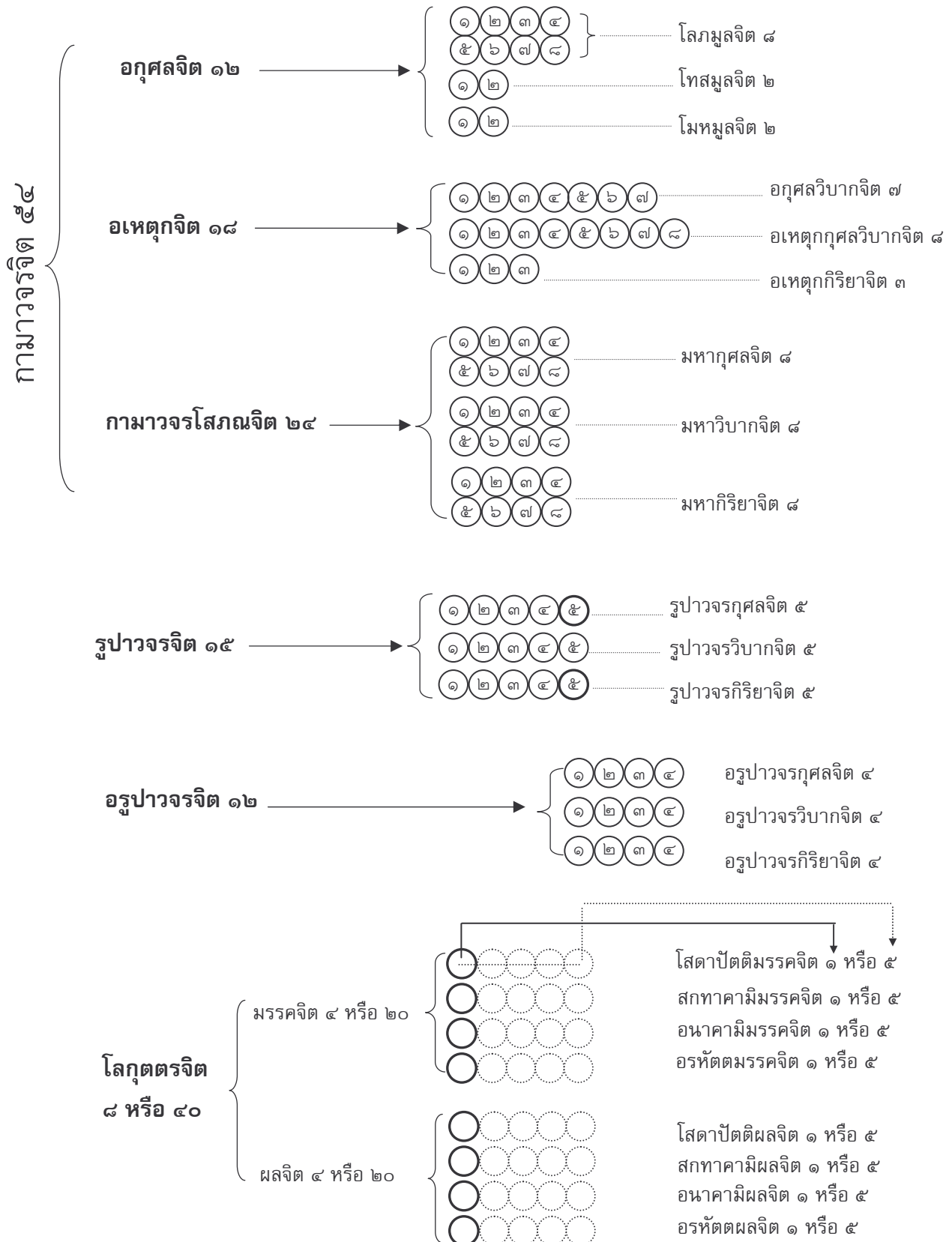
สำหรับเรื่องการจัดส่งคืนกระดาษคำตอบให้นักศึกษา ขอให้นักศึกษาทำตามข้อแนะนำในข้างต้น เพราะเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่มูลนิธิ เนื่องจากมูลนิธิ ต้องดูแลนักศึกษาเป็นจำนวนมาก ถ้านักศึกษาไม่ทำตามข้อแนะนำ ก็จะทำให้การทำงานเกิดความยุ่งยาก ลำบาก และล่าช้า

หากมีข้อสงสัยในบทเรียนหรือการตอบแบบฝึกหัด สอบถามได้ ทุกวันจันทร์-ศุกร์ เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๑.๐๐ (ยกเว้นเวลาพัก) และ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.ที่หมายเลข ๐๒-๘๘๔-๕๐๙๐-๒

คำอ่านชุดที่ ๓.๑

หสิตุปปาทจิต	(อ่านว่า	หะ-สี-ตุ-ป-ปา-ทะ-จิต)
กัมมัสสกตาปัญญา	(อ่านว่า	กัม-มัส-สะ-กะ-ตา-ปัญญา)
วัฏฏคามินีกุศล	(อ่านว่า	วัต-ตะ-คา-มิ-นี-กุ-ศล)
ติเหตุกกุศล	(อ่านว่า	ติ-เห-ตุ-กะ-กุ-ศล)
ทวิเหตุกกุศล	(อ่านว่า	ทะ-วิ-เห-ตุ-กะ-กุ-ศล)
ปุพพเจตนา	(อ่านว่า	ปุ-พ-พะ-เจ-ตะ-นา)
มุญจเจตนา	(อ่านว่า	มุ-ญ-จะ-เจ-ตะ-นา)
อปรเจตนา	(อ่านว่า	อะ-ปะ-ระ-เจ-ตะ-นา)
ติเหตุกอกกัฏฐกุศล	(อ่านว่า	ติ-เห-ตุ-กะ-อุ-ก-กั-ถ-ถะ-กุ-ศล)
ทวิเหตุกอกกัฏฐกุศล	(อ่านว่า	ทะ-วิ-เห-ตุ-กะ-อุ-ก-กั-ถ-ถะ-กุ-ศล)
ติเหตุกโอมกกุศล	(อ่านว่า	ติ-เห-ตุ-กะ-โอ-มะ-กะ-กุ-ศล)
ทวิเหตุกโอมกกุศล	(อ่านว่า	ทะ-วิ-เห-ตุ-กะ-โอ-มะ-กะ-กุ-ศล)

รูปแสดงลักษณะของจิตซึ่งมีทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ แบบ (ดวง*)

* จิตเป็นนามธรรมจึงไม่มีรูปร่างสัณฐาน ที่เขียนเป็นดวงกลมๆ นั้นเป็นการสมมุติเพื่อสื่อให้เข้าใจกันได้เท่านั้น จิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะจะมีลักษณะไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งใน ๘๙ หรือ ๑๒๑ แบบนี้เท่านั้น

โลกุตตรจิตโดยพิสดารนั้น โดยแท้จริงแล้วก็คือโลกุตตรจิตโดยย่อ ๘ ดวงนั่นเอง แต่นำไปจำแนกตาม
 ฌานที่พระอริยบุคคลนั้นๆ ทำนบบรรลุฌานชั้นต่างๆ ด้วย ดังตารางต่อไปนี้

มัคคจิต ๒๐ ดวง

มัคคจิตโดยย่อ ๔ ดวง	มัคคจิตโดยพิสดาร ๒๐					รวม (ดวง)
	นัยของฌานที่ได้					
	ฌานที่ ๑	ฌานที่ ๒	ฌานที่ ๓	ฌานที่ ๔	ฌานที่ ๕	
๑. โสตาปัตติมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๒. สกทาคามีมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๓. อนาคามีมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๔. อรหัตตมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕

ผลจิต ๒๐ ดวง

ผลจิตโดยย่อ ๔ ดวง	ผลจิตโดยพิสดาร ๒๐					รวม (ดวง)
	นัยของฌานที่ได้					
	ฌานที่ ๑	ฌานที่ ๒	ฌานที่ ๓	ฌานที่ ๔	ฌานที่ ๕	
๑. โสตาปัตติผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๒. สกทาคามีผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๓. อนาคามีผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๔. อรหัตตผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕

ดูภาพประกอบดังนี้

